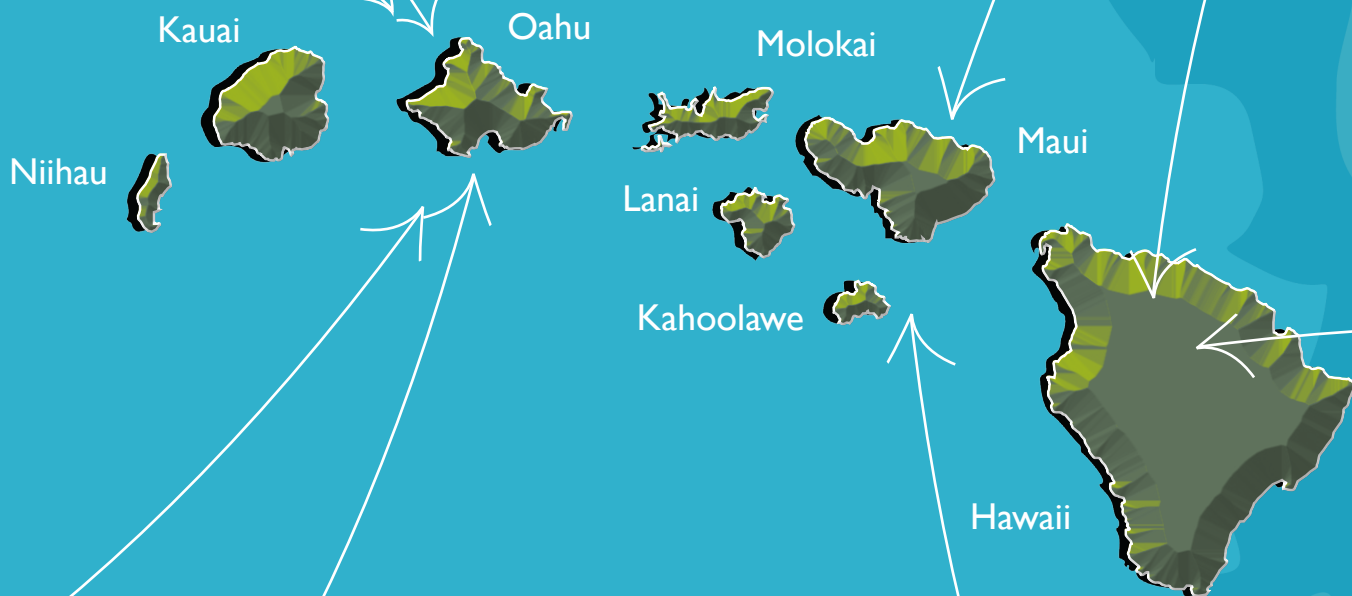

What Every Newcomer Needs to Know
About Living In Hawaii

Hawaii Handbook For Immigrants

Ilokano

Published by the Office of Community Services, Department of Labor and Industrial Relations
State of Hawaii

Office of Community Services

The Office of Community Services (OCS) in the State Department of Labor and Industrial Relations has long recognized the enduring economic and social benefits of investing in people, supporting their aspirations to become economically self-reliant, and strengthening their capacities to access and navigate needed resources and services. We believe that advancing policies and programs that help them achieve their dreams and aspirations for a sustained quality of life for their families will not only produce a more equitable, more cohesive and inclusive society, but a more prosperous, resilient and sustainable one.

Disclaimer

The information in this handbook is provided “as is” without warranties of any kind, either express or implied, statutory or otherwise. The Office of Community Services (OCS) expressly disclaims any and all warranties, express or implied, including but not limited to warranties of merchantability, fitness for a particular purpose, title and non-infringement and informational content.

OCS does not make any representations or warranties regarding the validity, accuracy, or reliability, or the results of the use of the information in any of its publications, including this publication, or in the text and the websites cited herein, or in any other sites linked to the websites cited in the text, or in the products or services obtained through the websites cited in this publication or through any other sites linked to the websites cited in this publication. The information in this publication and/or on the websites that are cited in this publication may be out-of-date, and OCS makes no commitment to update the information in this publication or on any websites.

To the extent permitted by applicable law, in no event shall OCS, or any of its officers or employees, contractors, subcontractors, agents, or successors or assigns be liable to the reader of this publication, or to anyone else relying on any information contained in this publication or in the websites cited herein for any damages of any kind, whether direct, incidental, consequential, indirect, exemplary, multiple, general, special or punitive resulting from the use or inability to use the text or the information contained here, regardless of whether such claimed liability is based on claims of breach of contract, tort (including negligence), strict liability, breach of warranty, failure of essential purpose or otherwise, even if OCS is advised of the possibility of such damages.

Although this publication includes links providing direct access to other websites, OCS has not participated in their development, and OCS does not monitor or exert any editorial or content control or influence over those websites.

THIS HAWAII HANDBOOK FOR IMMIGRANTS IS NOT INTENDED FOR SALE AND SHOULD NOT BE FOR PROFIT.

Special Message from Governor Neil Abercrombie **Hawai'i Handbook for Immigrants**

E komo mai (welcome). On behalf of the people of the State of Hawai'i, I commend the Office of Community Services in partnership with the Immigrant Resource Centers for publishing this important resource, the Hawai'i Handbook for Immigrants.

We continue to weave a rich cultural tapestry together as immigrants who followed the original Polynesian voyagers in crossing the ocean to come to this special place. So much of the beauty and culture that residents and visitors enjoy every day is owed to the labor and legacy of past immigrants. I am honored to welcome you as the newest addition to this legacy. Immigrants play a crucial role in strengthening and revitalizing Hawai'i's workforce. Investing in our immigrants benefits all of our residents by providing a greater foundation for Hawai'i's economic stability and growth.

With this publication, I wish to recognize your courage in taking the difficult step of leaving your home country to establish a new life in Hawai'i. Challenges are inevitable in making such a great transition, which is why we have established the Immigrant Resource Centers to help guide you. I hope this handbook will provide you with the appropriate resources to navigate this demanding time, and help you lead a fulfilling life here in Hawai'i.

Best wishes,

NEIL ABERCROMBIE
Governor, State of Hawai'i

Aloha and welcome to Hawaii! We, at the Department of Labor and Industrial Relations (DLIR), do our best to serve the working men and women who are the power that makes Hawaii's economy work. As a new immigrant, if you enter the work force, you will be benefitting from the services that DLIR provides to all workers in the State.

At DLIR, we administer the Unemployment Insurance program, which assists employees who lose their jobs through no fault of their own, and the Workers' Compensation program, which provides money to workers who are injured while working. We have a Workforce Development Division, which helps people find jobs and job-training opportunities, and our Wage Standards Division helps protect you if you are not being paid at least the minimum wage and overtime.

We are very pleased that the Office of Community Services (OCS) is an attached agency at DLIR. OCS has been leading the way in providing improved services for new immigrants as well as others in Hawaii who are economically disadvantaged. OCS has recently established new Immigrant Resource Centers, where you will find help for your questions and your needs by staff who knows how to help you. OCS has prepared the Handbook that you are reading right now, to provide more information that will help you become established as a productive member of our Hawaii community.

With my best wishes,

DWIGHT TAKAMINE
Director, Department of Labor and Industrial Relations
State of Hawaii

Aloha! Welcoming you and your family to Hawaii is an honor and a privilege for me as a first generation immigrant who came to Hawaii several decades ago. I, too, came with a few personal possessions and big dreams of paving the way and carving a new life for my family. Starting over in a new, unfamiliar place can be very challenging. It means stepping into a new culture and a new way of life, learning about the federal, state, and local laws, being aware of one's rights and responsibilities, knowing where to get information or services, and finding resources and opportunities for economic and social success.

As the Executive Director of the Office of Community Services (OCS) under Governor Neil Abercrombie, I've had the privilege of leading a team of diverse, talented, and committed individuals who care deeply about our mission to serve Hawaii's immigrants, refugees, and economically disadvantaged individuals. Our mission is a very personal one for me.

I am deeply grateful to our community partners and the Immigrant Resource Centers (IRC) for working collaboratively with us in developing this handbook. Here you will find information on available services and resources to help you every step of the way, from the time you try to get a driver's license or a State ID to the time you're ready to apply for citizenship. For assistance, please call or visit the IRC nearest you. Their locations and contact information are listed in this handbook.

I am humbled by the opportunity to offer this handbook as a welcoming gift to you and your family, and hope that it will serve you well as you establish a new life in Hawaii. We look forward to assisting you, and wish you success in reaching your dreams and aspirations.

Sincerely,

MILA MEDALLON-KAAHANUI
Executive Director, Office of Community Services
Department of Labor and Industrial Relations
State of Hawaii

DAGITI NILA-UN ITI LIBRO

A. DUMANUN KAYO.....	1	5. Dagiti Credit Cards	9
B. DAGITI Immigrant Resource Centers.....	1	6. Credit Ratings ken Reports	9
C. Dagiti nasken a dokumento tapno makapangrugi ...	1	7. Panagurnong ken panangpaadu iti kuwartam .	9
1. Passport, US Green Card or Visa, ken I-94 Form	1	8. Panagsurat iti tseke ken Panagipasupli	9
2. Social Security Card.....	1	9. Maipanggep ti Identity Theft.....	10
3. Driver's License ken State ID.....	1	10. Maipanggep iti Notary Public.....	10
4. Health Clearance para ti eskuwela ken trabaho ..	2	11. Pananggatang ti Insurance ken Pannangipila ti Insurance Claims.....	10
5. Panangala dagiti impormasyon yanta Vital Records babaen iti telepono	2	12. Panaginut ken dagiti mabayadan para ti balay	10
D. Panangrugi – Panagsapul iti lugar a pagnaedan.....	2	H. Health ken Medical	11
1. Panagsapul iti pagnaedan	2	1. Maipanggep iti First Aid.....	11
2. Panagupa	3	2. Ti Emergency Room (ER).....	11
3. Panakatarimaan iti Pagupaan a balay.....	3	3. Dagiti Urgent Care Centers	11
4. Maipanggep iti Lease	3	4. Maipanggep iti Healthcare System.....	12
5. Panagakar iti Pagnaedan.....	3	5. Maipanggep iti Dental Care	12
6. Maipanggep iti Home Safety.....	4	6. Panagsurat iti Medical Forms	12
7. Property ken Renter's Insurance	4	7. Pannakisarita iti doktorumo	12
8. Nasayaat a pannakikarruba	4	8. Maipanggep iti panagagas.....	13
9. Iti Hawaii Public Housing Authority (HPHA).....	4	9. Maipanggep iti Depression	13
E. Pakasapulan iti Tulong	4	10. Serbisyo para iti Mental Health	13
1. Ti Emergency Food Assistance	4	11. HIV, AIDS ken sabalipay a Sexually Transmitted Diseases.....	14
2. Iti Helping Hands Hawaii	5	12. Panangliklik iti panagiwaras iti sakit	14
F. Panagbirok iti Trabaho	5	13. Dagiti aramiden tapno maliklikan iti disgrasya.	14
1. Panagbirok iti Trabaho	5	14. Panagwatwat	15
2. Panagbirok iti Job Training Opportunities	5	15. Panagsigarilyo ken tabako	15
3. Papanpanag-interview para iti trabaho	5	16. Panaginom ti Arak	15
4. Panagsuweldo	5	I. Panagmaneho.....	15
5. Maipanggep iti Paychecks.....	6	1. Paglintegan para iti panagmaneho.....	15
6. Dagiti Benepisyo	6	2. Dagiti Maiparit a Panagparking	15
7. Panangala iti Worker's Compensation ken Temporary Disability Insurance (TDI) Benefits..	6	3. Ania ti Aramiden No Pasardengnaka iti Pulis	16
8. Kalintegam a kas Domestic Workers	7	4. Maipanggep iti Child Safety Seats	16
9. Panang-ammu iti Kalintegam ken Responsibilidadmo a kas Empleyado.....	7	5. Panagusar iti Busina.....	16
10. Trabaho ken Pagubra-an.....	7	6. Panagsardeng para ti agdalyasat a tao	16
11. Panangtaripato iti Trabahum.....	7	7. Maipanggep iti Car Insurance	16
G. Pinansyal.....	8	8. Panagmaneho yanta akinkannawan a linya	17
1. Panangpila-an iti Tax.....	8	9. Pananggatang ken Panangirehistro iti lugan	17
2. Form W-2 Wage ken Tax Statement.....	8	10. Panagcarpool ken Panagusar iti High Occupancy Vehicle (HOV) Lanes.....	17
3. Panagbudget	8	J. Ubbing.....	17
4. Checking ken Saving Accounts	8	1. Panangtaripato kadagiti Annak	17
		2. Panangabusado ken tagubaya kadagiti Annak.	17
		3. Panangkita ti Salun-at dagiti Annak.....	17
		4. Panangkita ti Pagsayaatan dagiti Annak.....	18
		5. Panangtulog tapno Agballaigi dagiti Annak....	18

6. Panangsarak ti Eskuwela Para ti Annakyo	18
7. Tukad iti Pagadalan	19
8. Maipanggep Parent-Teacher Conferences	19
9. Aktibidades Kalpasan it Panageskuwela	19
10. Scholastic Test (SAT), American College Test (ACT), ken Test of English as a Foreign Language (TOEFL)	19
11. College, University ken Vocational Schools	19
K. Panangtaripato kadagiti Apong tayo.....	20
L. Komunikasyon	20
1. Panangsursuro ti English	20
2. Panagibusun ken iti Post Office	20
3. Panangtawag ti Ahensya iti Gobyerno.....	21
4. Computers ken Internet Safety	21
5. Maipanggep ti manglukluko a surat ken tawag	21
6. Panangidulin dagiti importante a dokumento ..	21
7. Panangsungbat iti Telepono	22
8. Maipanggep iti Mabayadan para iti Cellphone.	22
9. Panagusar iti Phone Book	22
M. Kultura ti U.S. ken Kababalin iti Komunidad	22
1. Daylight Saving ken Time Zones.....	22
2. Panangliklik kadagit Madi a Kinababalin.....	23
3. Panangliklik kadagiti Makapabain a Pagsasao ..	23
4. Haan a Panakaladaw	23
5. “Wen” ket Wen ken “Haan” ket Haan	23
6. Panakiangaw	23
7. Panakiarem ken Panagasawa.....	23
8. Maipanggep iti Gender Equality	23
9. Kasano ti Agsaludsud	24
10. Krimen.....	24
N. Iti Linteg ken Takem dagiti Pulis	24
1. Panangtawag iti 911.....	24
2. Arak ken Maiparit nga Agas	24
3. Panagmaneho a Nakainom ti Arak.....	24
4. Panang-ammu iti Kalintegam.....	25
5. Maipanggep iti Human Trafficking.....	25
6. Maipanggep iti Sexual Harassment.....	25
7. Maipanggep iti Sexual Assault	25
8. Maipanggep iti Domestic Violence	25
9. Panagtakaw ken Trespassing	26
10. Maipanggep iti Discrimination	26
11. Panangbirok iti tulong-legal.....	26
12. Maipanggep iti Language Access Services	26
O. Panang-ammu ti Benepisyo nga ited ti Gobyerno.	27
1. Social Security ken Medicare	27
2. Sabali pay a Benepisyo Aggapo iti Gobyerno ...	27
P. Iti Komonidad a Pagnaedam.....	27
1. Maipanggep iti Public Libraries	27
2. Recreation Centers ken Outdoors Activities.....	27
3. Dagiti Community Resources.....	28
4. Dagiti Transportation Options	28
5. Pannagna ken Panagbisikleta	28
6. Maipanggep iti Recycling.....	28
Q. Kalintegam ken Responsibilidadmo a kas Permanent Resident	28
R. Dagiti Aramid a Makaideportar	29
S. Panangmentenar iti Permanent Resident	29
1. Tapno Haan a Maawan ti Immigration Status ..	29
2. Panagipila iti Tax Returns	29
3. Panagrehistro para iti Selective Service	29
4. Panangited ti address yanta Department of Homeland Security.....	30
T. No Sika ket Conditional Resident	30
1. Panagpila ti Form I-751 para ti asawam	30
U. Panagbiruk iti Legal Assistance	30
1. Iti Mapagtalkan nga Organisasyon	31
2. Iti Mapagtalkan a Mangidalan kenka	31
3. Iti Kuwalipikado a Mangidalan kenka	31
4. Dagiti Libre a Legal Service Providers	31
5. Pro Bono a Programa.....	31
6. Agannad kadagiti Manglimlimu nga Immigration Consultant!	31
V. Panagbalin nga American Sitisen	32
APPENDIX	
Civics Questions for the Naturalization Test.....	i
American Government.....	i
1. Principles of American Democracy.....	i
2. System of Government.....	i
3. Rights and Responsibilities	ii
American History	iii
1. Colonial Period and Independence.....	iii
2. 1800s	iii
3. Recent American History and Other Important Historical Information.....	iv
Integrated Civics	iv
1. Geography	iv
2. Symbols.....	iv
3. Holidays	iv

A. DUMANUN KAYO DITOI HAWAII!

Aloha!

Kas baro a sang-sangbay ditoy Amerika a pinili ti agnaed ditoy Hawaii, maaramatyo daytoy a Handbook tapno mabirukanyo dagiti napapateg nga impormasyon ken nasken a serbisyo. Dagitoy iti mangtarabay kadakayo a mangsango kadagiti karit iti biag ken mangsapul kadagiti oportunidad tapno agballaigi kayo ditoy baro a pagnaedanyo.

Daytoy a Handbook ket nagla-un kadagiti banag a makatulong kadakayo a mangrugi, mangbiruk iti trabaho wenno *job training*, mangsapul iti lugar a pagnaedan, mangammo kadagiti kalintegam ken responsibilidad, mangtaripato ti annakmo, mangawat kadagiti benepisyo nga ited iti gobyerno, mangasikasoy iti salun-atyo ken dagiti maipanggep iti kuwarta, ken naduma-dumapay a banag.

B. DAGITI IMMIGRANT RESOURCE CENTERS

Binangon ti Office of Community Services (OCS) ti Estado iti Hawaii dagiti *Immigrant Resource Centers* tapno makatulong kadakayo ken dagiti padayo a sang-sangbayna ditoy Hawaii. Mabirukan dagitoy a *centers* kadagiti naduma-duma a lugar, ket mabalin nga adda dagitoy yanta karrubayo. Awisen dakayo ken iti pamilyayo a bisitaen dagitoy a *centers*.

C. DAGITI NASKEN A DUKUMENTO TAPNO MAKAPANGRUGI

1. **Passport, US Green Card wenno Visa, ken I-94 Form**

- Idulin dagitoy ket alwadam no mapukaw. Magastusan ken maimbernakayo no mapukaw dagitoy ket kasapulan a masukatan.

*Mabalin nga agbalbaliw dagiti *service provider* ken iti kinaadda iti pundo.

2. **Social Security Card**

- Kasapulanyo iti numero iti Social Securityyo para iti trabaho, panagipila ti income taxes, ken pananglukat iti bangko wenno credit union accounts. Mangala iti Social Security cards para kadakayo ken dagiti membro iti pamilyayo. Agaplay yanta lokal nga opisina ti US Social Security Administration.
- Agkiddaw ti mangipatarus kadakayo no haan nga makasao, makasurat, makabasa, wenno makaawat ti Ingles.

3. **Driver's License ken State ID**

- Mangala iti Hawaii State ID wenno iti Hawaii driver's license.
- Agkiddaw iti Driver Test nga naisurat ti llokano, no adda.
- Laglagipenyo nga itugot dagitoy masapul a dukumentos:
 - Mangpaneknek ti aldaw a panakayanakyo ken iti naganyo (birth certificate, balido ken haan a nagpaso a Permanent Resident Card a naiisyo idi 1997, wenno haan a nagpaso a pasaporte nga addaan tay U.S. visa ken tay naaprubaran nga I-94 form).
 - Mangpaneknek iti numero iti social securityyo (original social security card; statement ti suweldo Form W-2 wenno 1099R, masapul a naiprinta iti numero iti Social Securityyo kadagitoy a

Immigrant Resource Centers* **Kalihi, Oahu**

1485 Linapuni St., Suite 105
Honolulu, Hawaii 96819
Phone: (808) 841-6177
1117 Kaili St.
Honolulu, Hawaii 96819
Phone: (808) 847-1535

Ewa Beach, Oahu

91-1841 Fort Weaver Rd.
Ewa Beach, Hawaii 96706
Phone: (808) 543-8447

Kapaa, Kauai

4-1112 Kuhio Hwy.
Kapaa, Hawaii 96746
Phone: (808) 821-2520

Hilo, Hawaii Island

62 Kinooole St.
Hilo, Hawaii 96720
Phone: (808) 961-7030

Social Security Administration

Phone Number: 1-800-772-1213/1-800-325-0778

Office Locations:

Oahu

Honolulu Office: 300 Ala Moana Blvd
Kapolei Office: 563 Farrington Highway

Island of Hawaii

Hilo Office: 111 Puainako Street

Kauai

Lihue Office: 4334 Rice Street

Maui

Wailuku Office: 2200 Main Street

dukumento. Mabalin ti original wenno nasertipikaran a kopya. Mabalinmet uray naiprinta aggapu iti computer; wenno iti kopya iti pagsuweldu-anyo basta naiprinta iti numero iti Social Securityyo. Mabalin ti original wenno nasertipikaran a kopya.

- Agkiddaw ti mangipatarus kadakayo no haan nga makasao, makasurat, makabasa, wenno makaawat ti Ingles.

Driver's License and State Identification Card			
City and County of Honolulu		County of Hawaii	
City Square	Phone: (808) 532-7730	Hilo	Phone: (808) 961-2222
Wahiawa	Phone: (808) 621-7255	Kona	Phone: (808) 323-4800
Waianae	Phone: (808) 768-4222	Naalehu	Phone: (808) 854-7214
Kapolei	Phone: (808) 768-3100	Pahoa	Phone: (808) 965-2721
Koolau	Phone: (808) 239-6301	Waimea	Phone: (808) 887-3087
County of Kauai		County of Maui	
Dept. of Finance Phone: (808) 241-4242		Dept. of Finance Phone: (808) 270-7363	

4. Health Clearance para ti Eskuwela ken trabaho

- Sapulen iti eskuwela ken pagtrabahuwan iti TB clearance, record ti pannakabakuna, ken health examination.

5. Panangala dagiti impormasyon yanta Vital Records babaen iti telepono

- No kayatyo iti mangala iti kopya iti Hawaii state birth, marriage wenno death certificates ken dadumapay a vital records, awagan ti (808) 586-4533.

D. PANANGRUGI- PANAGSAPUL ITI LUGAR A PAGNAEDAN

1. Panagsapul iti pagnaedan

- Makasapul kayo iti pagnaedan babbaen ti:
 - Internet (craigslist.org wenno sabalipay).
 - Agsaludsud manipud kadagiti gagayyemyo.
 - Agkita yanta Classified Ads a parte iti newspaper.
 - Ahensya iti Housing.
 - Agkiddaw yanta Immigrant Resource Centers para ti impormasyon maipanggep iti Public Housing.
 - Agbiruk iti "For Rent" wenno "For Lease" a pakdaar.
- Mabalin nga dagiti balay a pagupaan wenno apartments ket addan wenno awanpay iti funitures a naikabil. Posible ti agupa laeng iti maysa a kuwarto yanta balay wenno apartment. Yanta Craigslist.org nakalista daytoy a kas "rooms/shared." No agaplikar iti pagupa-an, mabalin a saludsudenda iti numero iti Social Securityyo,

Department of Health Service Centers	
Diamond Head Health Center	
Dental Clinic	Phone: (808) 733-9270
Public Health Nursing Office-East Honolulu	Phone: (808) 733-9220
Immunization Clinic & TB Testing Clinic	
STD/HIV Clinic	Phone: (808) 733-9281
Lanakila Health Center	
Dental Clinic	Phone: (808) 832-5704
Public Health Nursing Office-West Honolulu	Phone: (808) 832-5757
Immunization	
TB Control Program	Phone: (808) 832-5731
Immunization, TB Testing, & Dental Care	
Leeward Health Center	
Dental Clinic	Phone: (808) 453-6160
Public Health Nursing Office-Central Oahu	Phone: (808) 453-6190
TB Testing and Chest X-ray	Phone: (808) 832-5738
Wahiawa Cottage	Phone: (808) 622-6445
Waipahu Civic Center	Phone: (808) 675-0073
Waianae Public Health Nursing Office	Phone: (808) 697-7839
Windward Health Center	
Public Health Nursing Office-Windward Oahu	Phone: (808) 233-5450
Dental Clinic	Phone: (808) 235-9125

Para kadagiti kuwalipikado a pamilya nga agkasapulan iti tulong para iti pangala-an iti makan, badu, ken kasapulan para iti balay, tawagan iti, **Helping Hands Hawaii Community Clearinghouse Program.**
Phone: (808) 440-3800

Para kadagiti tao wenno pamilya nga agngangabit maawanan iti balay wenno pagnaedan, tawagan iti, **Helping Hands Hawaii Emergency Assistance Program.**
Phone: (808) 440-3835

pagubra-an ken iti dati a nagnaedanyo. Mabalinyo a damagen kadagiti gagayyem wenno pamilyayo no mabalindakayo nga irekomenda. Dagitoy a tao ket isuda iti mangipaneknek a mapagtalkan ken kabalinam ti agbayad ti upa. Masapul a sayaatenyo iti makilangen-langen iti makinbagi iti pagnaedanyo. Kastoy iti kayatna a sawen dagitay anunsyo yanta newspaper: FURN – sidadaan a pagnaedanen; BA – kasilya ken pagdigusan; BR – kuwarto; and DEP – deposito.

- Mangayabkayo iti kadwayo no ingkayo agkita iti pagupa-an.

2. Panagupa

- No agupa, kaadwananna ket kasapulan ti agbayad iti security deposit. Kaadwananna iti dagup daytoy a deposito ket bayad iti duwa a bulan. Kasapulanyo a mabayadan daytoy sakbay a makapankayo agnaed.
- No makaperdikayo yanta pagnaedanyo mabalin nga imenus iti makinbagi yanta depositoyo iti pangpatarimaan wenno kubrarennakayo iti nayunna no dakkal iti gastos.
- Sakbay a rugyan ti agyan, retratuem dagiti anyaman a perdina.
- Haan mo a reponsibilidad a patarimaan dagiti normal a agperdi no agbayagen. Kas koma iti kasilyas no daanen ken haan nga agkurin.

DCCA-Office of Consumer Protection

Oahu: (808) 587-4272 (press 3 at the menu)

Maui: (808) 984-2400 (ext. 74272#)

Hawaii: (808) 974-4000 (ext. 74272#)

Kauai: (808) 274-3141 (ext. 74272#)

Lanai/Molokai: 1-800-468-4644, (ext 74272#)

Better Business Bureau of Hawaii Inc.

Phone: (808) 536-6956

Neighbor Island call:

Phone: 1-877-222-6551

Hawaii Immigrant Justice Center at Legal Aid Society of Hawaii (LASH)

Phone: (808) 536-8826

3. Pannakatarimaan iti Pagupa-an a Balay

- Masapul a mentenaren iti makinbagi a nasayaat iti balay. No adda kasapulanna a matarima-an: a) awagan iti makinbagi ket ilawlawag iti problema; b) no haan a sumungbat, suratam isuna ket mangidulinkayo iti kopya iti surat; ken c) no haan latta sumungbat, awagan iti Better Business Bureau of Hawaii Inc.

4. Maipanggep iti Lease

- Iti *lease* ket isu iti legal a kontrata a pinagpinnirma-an iti makinbagi ken agupa.
- Sasaaden iti *lease* dagiti sumaganad nga impormasyon:
 - Manu iti pagupa kada bulan.
 - Multa no maladaw nga agbayad.
 - Sinnu ti agbayad iti danum, kuryente, gas, ken panakaala iti basura.
 - Kaanu nga ipangato iti makinbagi iti pagupa ken manu.
 - No manu a tao iti mabalin nga agnaed yanta maupa-an nga unit.
 - Magankabayagyo a mabalin nga agnaed yanta maupa-an nga unit.
- No kayatyo pay laeng ti agnaed yanta lugar, kasaritayo iti makinbagi sakbay nga agpaso iti *lease*.
- Iti *month-to-month lease* masapul a sika nga agnaed ket pakdaaram iti makinbagi no haan mun a kayat nga ibaro iti *lease*, masapul a tallu pulo nga aldaw ti itedmo a pakdaar. Uppat a pulo ket lima nga aldaw met ti ited a pakdaar iti makinbagi no isu iti haan a mangayat nga ibaro iti *lease*. No awan kayat a sabalyan ti agnaed wenno iti makinbagi, insigida a maibaro iti *lease* kada agtapos iti bulan.

5. Panagakar iti Pagnaedan

- No umakar iti baro a pagnaedan, pil-apan ti *Change of Address form* yanta post office wenno mapan yanta www.usps.com.
- Sukatam ti kandado dayta baro a pagyanam ket ipakaammum kadayta makinbagi.
- Ipakaammum kadagiti gagayyemmo, pamilyam, ken dagiti sumaganad no agbaliw kayo iti pagnaedan:
 - Kompanya iti kuryente, gas, danum, cable, internet ken tay agala iti basura.
 - Bangkom, credit unions mo ken kompanya iti credit card mo.
 - Doctor, dentist, ken insurance mo.

- Pagadalan dagiti annakyo.

6. Maipanggep iti Home Safety

- Ti *smoke alarm* ket maysa a banag nga agringgur no adda maangutna nga asuk. Ikkam ti *smoke alarm* tunggal tukad iti pagnaedam.
- Kaadwanna a gapu ti uram ket sigarilyo, ubbing nga agay-ayam iti pospuro ken lighter, kandela ken banag a napudot kas paglutwan ken pagitusan iti tinapay.

7. Property ken Renter's Insurance

- Kaadwananna ti *Insurance* ket bayadanna dagiti madadael ti uram, agtakaw wenno iti tiempo.
- Mabalnmo iti makaawat iti bayad no madadael iti sanikuam.

8. Nasayaat a Pannakikarruba

- Kablaawam iti karrubam, isemam, ken iyam-ammum iti bagim. Mabalnmo a mangted iti bassit a regalo a kas panangpasangbaymo iti baro a karubam.
- Agikabil kalang iti basura wenno recycled a matiryal no aldaw iti panagala dagiti agpik-up.
- Haanmo nga aramaten iti busina iti lukanmo wenno agpatukar iti napigsa no bigbigat wenno kaltaang iti rabii. Mabalindaka nga itawag iti pulis dagiti karrubam. Mabalindaka a multaen. Mabalinnaka a pagtalawen iti makinbagi iti balay.
- Siguradwenyo a haan agay-ayam dagitay annakyo yanta kalsada wenno sular iti sabali.
- Iparkingmo iti lukanmo yanta maipalubos a pagparking.
- Siguradwenyo a nakagalot wenno haan nga agwarang-warang dagitay tarakenyo.

9. Iti Hawaii Public Housing Authority (HPHA)

- Iti HPHA ket tulunganna amin nga agkasapulan nga agnaed ditoy Hawai'i a mangsapul iti nalaka a pagnaedan.
- Dagiti counties iti Hawaii's ket mangited damet iti public housing ngem mabalin nga ikabil daka idtay listaan dagiti agur-uray.

For Housing assistance, call:	
Hawaii Public Housing Authority	
Honolulu	(808) 832-5961
Kauai	(808) 821-4415
Maui	(808) 243-5001
Hawaii	(808) 933-0474
Molokai/Lanai	1-800-468-4644
Honolulu – Department of Community Services	(808) 768-7096 Downtown/768-3000 Kapolei
Hawaii – Office of Housing & Community Devp.	(808) 959-4642
Kauai – Kauai County Housing Agency	(808) 241-4440
Maui – Dept. of Housing & Human Concerns	(808) 270-7751
Transitional Housing/Shelter	
Ohana Ola o Kahumana	(808) 696-4095
Catholic Charities: Transitional Housing Program	(808) 524-4673
Holo Loa'a: Weinberg Village Waimanalo	(808) 259-6658

E. Pakasapulan iti Tulong

1. Ti Emergency Food Assistance

- No kasapulanyo iti tulong para iti pangalaan ti agserbi a kanenyo, mabalinyo iti mapan yanti lokal a *food banks*, *soup kitchens* ken *food pantries* yanta lugaryo.
- Ti U.S. Department of Agriculture ket mangited iti pundo para iti *emergency food assistance*. Tulunganda amin a makasapul. No iti

Hawaii Foodbank, Inc.

Phone: (808) 836-3600

Kauai Food Bank, Inc.

Phone: (808) 482-2224

Maui Food Bank, Inc.

Phone: (808) 243-9500

The Food Basket, Inc. (Hilo)

Phone: (808)933-6030

pinagriknam ket indaddadumaka, awagam ti opisina ti USDA iti telepono bilang (866)632-9992.

2. Iti Helping Hands Hawaii

- Helping Hands Hawai'i ket mangiwanwanwan iti naduma-duma a programa tapno tumulong kadagiti agnaed ditoy Hawaii – pakairamanan dagitoy Bilingual Access Line, Community Clearinghouse, Ready to Learn, Emergency Assistance Program, and Behavioral Health Programs. Naduma-duma dagiti it-itedda a serbisyo.

Para iti tulong, tawagan iti Helping Hands

Phone: (808) 440-3800

F. PANAGBIRUK ITI TRABAHO

1. Finding a Job

- Makabirukkayo iti trabaho yanta Internet (www.hirenethawaii.com wenno yanta website ti lokal a newspaper - <http://hawaiijobs.staradvertiser.com> ditoy Honolulu), makidamag kadagiti gagayyemmo, kitaen iti classified ads, pasyaren dagiti *job agencies* ken *workforce centers* wenno agkita-kitaka iti aglaw-law no adda pakdaar maipanggep iti trabaho.
- “Networking” ket pangpasantakmo iti koneksionmo wenno pannakilangen-langenmo iti tao tapno iyam-ammu daka kadagiti gagayyemda. Iti *networking* ket tulunggannaka nga mangipakaammu iti naad-addu pay a tao a sika ket agbirbiruk iti trabaho.
- Mayat pay iti *volunteering* tapno makaam-ammuka iti baro a gagaymen ken manayunan iti ammun.
- Anusam ti agbiruk iti trabaho, haanmo a kaam-amak no haan daka alaen.

2. Panagbiruk iti Job Training Opportunities

Hawaii State Funded Employment Core Services

DLIR-Workforce Development Division

Phone: (808) 586-8877

Goodwill Industries of Hawaii, Inc.*

Phone: Oahu (808) 946-9675/ Hilo (808) 934-8118

IHS, Institute for Human Services*

Phone: (808) 447-2840

Maui Economic Opportunity, Inc.*

Phone: (808) 243-4358

Parents and Children Together*

Phone: (808) 842-7093

*Mabalin nga agbalbaliw dagiti service provider ken iti kinaadda iti pundo.

3. Papanpanag-interview Para iti Trabaho

Para ti interview, kasapulam nga:

- Ammuen dagiti impormasyon maipanggep iti trabaho ken kompanya.
- Isaganam a sungbatan dagiti saludsud maipanggep dagiti pasadasmo, apay a kayatmo dayta a trabaho, ken ti abilidad mo a makitrabaho kadagiti katrabahuwam. Masapul maitutop iti sungbatmo ken haan mo unay a kaatiddugen.
- Isaganam dagiti salud-sudem yanta interview, kas koma: ania iti namnamaenda kadayta maala yanta trabaho; ania iti kasapulam a maammuan maipanggep kadagiti tao a makapulapul ken makatrabahuwam.
- Ensaywem dagiti sungbatmo sakbay ti interview.
- Agbado iti maitutop nga arwat.
- Haanka a maladaw.
- Kitaem iti mangin-interview kenka, agrelaxka, ket haan nga agnernerbiyos.
- Kalpasan iti interview, agyamanka iti nanginterview kenka.

4. Panagsuweldo

- No alaendaka, ibaga iti pagtrabahuwam no manu iti suwelduem.
- Mabalin nga kada oras ti bayad wenno *annual salary*.
- Iti kayat a sawen iti *salary* ket agpapada iti gatad a suwelduem kada suweldo.

- Ti empleyado a nakasalary, mabalin nga ikiddaw iti pagtrabahuwan nga nayunam ti oras a panagubram ngem haanna nayunan iti suweldum.
- Iti kayat na a sawen iti *hourly* ket mabayadanka manipud no manu nga oraska a nagubra. Ti gatad a suwelduem ket depende no manu nga oraska a nagubra.
- Mabalin a ti pinagsuweldum ket maminsan kada lawas wenno maminduwa kada bulan.
- Dagiti dadduma a superbisor ket mangted iti nayun iti suweldo uray haanmo nga ikiddaw, wenno adda sistemada no kasano ti agingatu iti suweldo. Kadagiti dadduma a superbisor ket masapul nga ikiddawmo.
- Ikiddawmo nga idiretsoda nga ideposito ti suweldum yanta bangkum wenno credit union mo.

5. Maipanggep iti *Paychecks*

- Makita yanta paycheckmo no manu iti maikkat para iti *federal, state, Social Security* ken *Medicare* (FICA) taxes.
- Iti FICA taxes ket maibasar iti porsiento iti dagup a suwelduem.
- Agbaliw iti gatad a maikkat yanta paycheckmo depende no manu ti ikabilmo nga *exemption* yanta W-4 form. Iti dagup a maikkat ket maitutop iti gatad a utangmo yanta Internal Revenue Service (IRS) ti agtapos iti tawen. No makita ti IRS a subra ti imbayadmo, pasublianannaka. No nakurang, kasapulam a bayadan.
- Iti "gross" income ket isu iti dagup a suweldum sakbay a maikkat dagiti tax; "net" income ket isu iti dagup a mabati kalpasan a maikkat dagiti tax.

6. Dagiti benepisyo

- Agduduma iti benepisyo nga ited iti pagubra-am, mabalin nga adda dagitoy: *medical/dental insurance; paid vacation time* ken *sick leave; retirement benefits*.
 - Dito Hawaii, no agubra ita duwapulo wenno nasursuruk pay nga oras kada lawas ti unos ti uppat a domingo, kasapulan nga ikannaka iti to health insurance coverage iti pagtrabahuwam.
 - No madangranga yanta trabahum, mabalinmo ti agawat iti kuwarta manipud yanta pagubraam babaen iti workers' compensation wenno temporary disability insurance.
- No maawananka iti trabaho gaputa nalugi ti pagubraam wenno kasapulanna ti agkissay ti empleyado, mabalinmo ti agawat ti unemployment insurance benefits. Dagus a kontaken ken agipila para iti benepisyo yanta Unemployment Insurance Division ti State Department of Labor and Industrial Relations wenno bisitaen ti opisina yanta 830 Punchbowl Street apaman a maammuan a maikkatka. Haan a mabalin nga agawatka ti unemployment insurance no adda gapuna a naikkatka.

DLIR-Unemployment Insurance Division
Phone: (808) 586-8970

7. Panangala iti Worker's Compensation ken Temporary Disability Insurance (TDI) Benefits

- Kas empleyado, mabalinmo ti agawat iti Workers' Compensation insurance benefits no madangranga yanta trabahum wenno agsakitka gappu iti trabahum.
- Iti Workers' Compensation Insurance ket mangted iti kuwarta a kas sukat iti mapukawmo a suweldo ken pagpaagasmu no madangranga gappu iti trabahum. Agpilaka a dagus ti papelmo. No haan nga umanurut ti insurance company iti pagubraam, mabalinmo ti agapila yanta Disability Claims Division yanta Department of Labor and Industrial Relations.
- Mangitedta pagubraam iti Temporary Disability Insurance (TDI) a mangbayad dagiti dadduma a gatad iti mapukawmo a suweldo no mabaldadoka gappu iti sakit, uray haan a maipanggep iti trabaho iti gapuna daytoy.
- Agkiddaw ti mangipatarus kadakayo no haan a makasao, makasurat, makabasa, wenno makaawat ti Ingles.

DLIR-Disability Compensation Division
Phone: (808) 586-9161

8. Kalintegam a kas Domestic Workers

- Adda Domestic Workers Bill of Rights ditoy Hawaii. Prutektaran daytoy a linteg dagiti tao nga agub-ubra yandagiti balbalay.

Para kadagiti impormasyon maipanggep iti State Labor Laws, tawagan iti DLIR-Wage Standards Division
Phone: (808) 586-8777

Dagitoy a trabahador ket agub-ubra kadagiti pribado a balay a kas agaywan ti ubbing wenno lallakay/babbaket, agtagibalay, agdalus, agluto, agubra ti arubayan, aglaba, ken naduma-dumapay nga ubra iti balay. Prutektaran daytoy a linteg dagiti trabahador manipud iti mabalin a panang-abusado dagiti ammuda gapu iti kinatauda, relihiyunda, kinasiyasinnuda, tawenda, wenno estaduda iti panagbiag. Maiaplikar pay ti State's Wage and Hour Law kadagiti *domestic workers*.

9. Panang-ammu iti Kalintegam ken Responsibilidadmo a kas Empleyado

- Ditoy Hawaii, amin a pagtrabahuwan ket masapul a mangited iti medical-dental insurance kadagiti amin nga trabahadorda nga agub-ubra iti duwapulo wenno nasursurukpay nga oras kada lawas. Daytoy iti gapuna no apay a kaadwananna a pagubraan ket part-time laeng ti it-itedda.
- Addamet pagubraan a mangited iti nayunna a benepisyoy, ngem manmanu laeng dagitoy a gundaway kadagiti agubra iti *minimum wage* ken *part-time*:
 - Mabayadan a bakasyon wenno panagbakasyon gapu iti panagsakit.
 - Retirement benefits.

10. Trabaho ken Pagubra-an

- *Working overtime*: Kaadwananna, bayadannaka iti pagubra-an iti *time-and-a-half* para ti anyaman nga oras a panagubram no masurukam ti uppatt a pulo nga oras kada lawas. Ngarud, no kaspagarigan \$10 iti maysa nga orasmo, agbalin a \$15 ti overtime. Haan a maiaplikar kadagiti dadduma a nakasalari ti suwelduna daytoy a paglintegan.
- *Minimum Wage*: Ti *federal minimum wage* ket imatmatunan ti U.S. Congress. Kada Estado ket addaan bukodna a *minimum wage law*. Dagiti trabahador nga makaal-ala iti *tip*, kas koma dagiti agubra iti restawran, ket mabalin a nababbaba ngem *minimum wage* iti suwelduda. Babaen iti baro a paglintegan ditoy Hawaii's maipanggep iti *minimum wage*, masapul nga haan a bumaba iti \$7.25 kada oras; haan a bumaba iti \$7.75 kada oras mangrugi tun January 1, 2015; haan a bumaba ti \$8.50 kada oras mangrugi tun January 1, 2016; haan a bumaba iti \$9.25 mangrugitun January 1, 2017; ken haan a bumaba iti \$10.10 mangrugi tun January 1, 2018.
- *Time Sheets*: Urnungem iti resibo dagiti oras a papanmu panagubra, isurat daytoy no awan resibo. Ipakaammum kadayta superbisormo no adda nagriruanna.

11. Panangtaripato iti Trabahum

- Kaadwananna, magustuwan dagiti pagubra-an dagiti empleyado nga:
 - Haan a mapilpilit nga agubra.
 - Mapangnamnama-an ken nagaget.
 - Kayatna iti makasursuro.
 - Agarwat iti maitutop ken nalinis iti pannakisaritana.
 - Managtallugud ken mapagtalkan.
 - Ammuna iti makikadwa.
- Laglagipem iti kanayun a tawagan a sigud iti pagubra-an no maladawka a sumrek wenno haanka a makapan.

G. PINANSYAL

1. Panagpila-an iti Tax

- Kasapulam ti agipila iti Federal income tax return kada tawen sakbay ti April 15th ken Hawaii tax return sakbay a malpas ti April 20.
- Mabalnmo ti agkiddaw iti pattiwaymo no kasapulam pay iti naan-anay a panawen, ngem mabalin a pagbayadendaka ti interes ken multaendaka no adda utangmo.
- Adu iti saba-sabali a kompanya kas H&R Block a mabayadan tapno aramidenda iti panangipreparar iti tax mo. Adu ti ahensya nga agserserbisyo publiko a tumultulong kadagiti marigrigat tapno libre nga aramidenda dagiti panangipreparar iti tax.

2. Maipanggep iti Form W-2 Wage ken Tax Statement

- Maaramat iti W-2 forms tapno maipakita no manu iti nasuweldu iti maysa a trabahador ken manu iti dagup iti tax a binayadanna.
- Ipakita iti W-2 forms no manu iti dagup iti tax a binayadam manipud Enero 1st inggana iti Disyembre 31st.
- Maawatmo iti kopyam iti W-2 form yanta pagubra-am wenno pagnaedam iti darimuyos iti Enero. Usarem dagiti impormasyon a lalaunen iti W-2 form nga agipila iti tax. Masapul nga ipatuludmo iti kopya iti W-2 form no agipila iti *Federal* ken *State tax returns*.

3. Panagbudget

- Kitaem no manu iti masuweldum ken iti dagup dagiti masapulmo a gatangen. Iti panangyanay ket mabalin a kasapulam a gisdan dagiti kayatmo a gatangen tapno umanay iti masuweldum.
- Ilista no manu ti *income* (tay kuwarta a sumrek) ken tay *expenses* (tay kuwarta a magastos). Mangaramidka iti listaam para ti unos iti makabulan ket pagdadagupem dagitoy a magasgastusmo:
 - Makan
 - Pagnaedan
 - Kasapulan ti annak
 - *Health Insurance*
 - *Medical care*
 - Arwatan
 - Transportasyon
 - *Income Taxes*
 - Kuryente
 - Telepono
 - Pang-imergensi
 - Ipatulud a kuwarta
 - *Internet*

4. Checking ken Savings Accounts

- Maitalekmo iti kuwartam yanta bangko wenno credit unions. No mapukaw wenno matakaw daytay kuwarta nga ingkabilmo, sukatan iti gobyerno ti Amerika.
- Madi ti agitugtugot ti adu a kuwarta. Manglukat iti *checking account* tapno:
 - Makasurat iti cheke.
 - Maaramat iti debit card tapno makabayad.
 - Makaiwidru yanta ATM.
- Libre ti agusar ti ATM no laketdi kunektado daytoy yanta bangkom wenno credit union.
- Tapno makalukat ti *account*, kasapulan ti duwa nga ID, mangipakita iti lugar a pagnanaedan, ken pangdeposito.
- Dagiti sumaganad a banag a panunuten no manglukat iti bangko wenno *credit union*:
 - Binulan a bayad ti account.
 - Interest rates.

Libre a Tax Services para kadagit Napanglaw Oahu

Honolulu Community Action Program

Phone: (808) 521-4531

Goodwill Industries of Hawaii, Inc.

Phone: (808) 690-9801

Parents and Children Together

Phone: (808) 393-4208

Big Island

Goodwill Industries of Hawaii, Inc.

Phone: (808) 443-5838

County of Hawaii Office of Housing and Community Development

Phone: (808) 393-4360

Kauai

Goodwill Industries of Hawaii, Inc.

Phone: (808) 482-3190

Maui

Goodwill Industries of Hawaii, Inc.

Phone: (808) 442-8908

Molokai

Alu Like, Inc.

Phone: (808) 560-5393

- Magan kaasideg daytoy yanta pagnanaedam ken pagubra-am.
- Adda dagitay busines a mausarmo tapno maipasuplim iti cheke uray awan accountmo, ngem dakkel iti kubrarena daytoy. Agannad kadagitoy.
- Ti *Payday lenders* ket mabalin a pagutangan iti kuwarta. Dakkel iti kubrarena daytoy a interes no haanmo mabayadan a sigud. Agannad kadagitoy no usarem iti serbisyuda.
- Haanka nga agipatpatulud iti kuwarta yanta regular a pagibusunan. Mabalin mo ti agpa-money order yanta bangko, credit union wenno Post Office no kasapulam ti agipatulud iti pagbayadmo.

5. Dagiti Credit Cards

- Ti *credit card* ket ikkannaka iti gundaway a gumatang itan ken agbayad intun madam-dama. No at-atiddug ti aldaw a panangbayadmo amin a dagup iti ginatangmo, dak-dakkel met ti interes a bayadam. Nangato ti interesna dagitoy.
- Dagiti cards ket ad-daan saba-sabali nga *annual fees*, benepisyo ken interes rates.
- Adda met kompanya nga mangited iti nababa nga interes (0% APR – Annual Percentage Rate) inggana a dumteng iti tiempo nga ingatuda.
- Sakbay a makaalaka iti credit card, kitaen nga umuna iti bangko no kabalinam ti agbayad. Iti bangko iti mangibaga no manu iti gatad a mabalinmo a mautang.

6. Credit Ratings ken Reports

- Iti *credit rating* ket isu iti mangipakita kadagiti kompanya iti *credit cards* ken dadduma pay nga agpautang no kasanu iti kinaresponsablem nga agbayad. Iti mayat a *credit rating* ket ikkannaka iti gundaway nga umutang tapno makagatangka iti nangi-ngina a banag a kas balay wenno lugan.
- Mapasayaatmo iti *credit rating* mo babaen iti haan a pannakaladaw iti panagbayadmo.
- Mabalin a kasapulam ti agbayad tapno makitam iti *credit score* mo. Kaadwananna, ti grado a 725-759 ket mayat. Ti grado a nangat-ngatu pay ngem 760 ket nakamay-mayat ken makaala ka iti nababa nga interest rates.

**Para iti libre a credit report,
tawagan iti numermo bilang:
Phone: 1-877-322-8228**

7. Panagurnong ken panangpaadu iti kuwartam

- Adu iti saba-sabali nga aramidem tapno mapaadum iti kuwartam. Mabalinmo a mapaganak iti kuwartam babaen iti *savings account*, *Certificate of Deposits*, *bonds*, ken *stocks*. Agsaludsud kadagiti eksperto para iti naad-adupay nga impormasyon.

8. Panagsurat iti tseke ken Panagipasupli

- Pirma-am iti likud ti tseke tapno maipasuplim, depositum wenno ikabilmo iti sabali a tseke.
- No agisuratka iti tseke masapul a panunuten dagitoy:
 - Tay petsa.
 - Tay dagupna.
 - Tay pangitedam a tao wenno kompanya.
 - Tay pirmam.
- No kayatmo a sabali a tao iti mangipasupli wenno deposito iti kuwartam, isuratmo dagitoy yanta likud iti tseke:
 - "Pay to the order of" yanta ngatu a linya.
 - Tay nagan dayta tao yanta sumaruno a linya.
 - Tay pirmam yanta sumaruno a linya.
- Multaennaka iti bangko no igisuratka iti tseke nga awan pundona. "Overdraft" ti awagna daytoy. Addamet sabali a bangko wenno credit unions a haanna ipalubos a mapasamak daytoy.

9. Maipanggep ti Identity Theft

- Haanmo a basta-basta ited iti siyasinnuman dagiti *personal* nga impormasyonmo ngaminta mabalinda nga usaren dagitoy tapno alaenda iti kuwartam.
- Pigpigisem ket haanmo a basta-basta ibeleng dagiti dukumento nga adda dagitoy nga impormasyon:
 - Numero iti Social security.
 - Numero iti Bank account.
 - Numero iti Credit.
- Masapul a sika iti nangirugi iti komunikasyon no itedmo iti *personal* nga impormasyonmo kadagiti kompanya iti credit card, bangko, wenno daddumapay.
- Haanmo nga itugut-tugut dagiti importante a dukumento a kas pasaporte wenno birth certificate no haanmo a masapul. Idulinmo dagitoy.
- No makaawatka ti *email* nga aggapu ti Internal Revenue Service (IRS) wenno bangko ket damdamagenna dagiti *personal* nga impormasyonmo, manglimlimu daytoy. Tawagam tapnu makasigurado. Haan nga ubraen ti IRS ti agi-email kadagiti banag a pakasiknanda.

10. Maipanggep iti Notary Public

- Agserbi a kas mangpaneknek iti notaryo kadagiti pannakapirma dagiti papeles ken napaypayso met laeng dagitoy a pirma.
- Dagiti dadduma nga establishment ket mabalinda ti agnotaryo iti libre. Mabalina a libre yandagiti credit unions. Haan unay a nangina daytoy no kasapulam ti agbayad.
- Masapul nga adda ID a maipakitam no agusarka iti serbisyo iti rehistrado a notaryo publiko.

11. Panangatang ti Insurance ken Panangipila ti Insurance Claims

- Digiti naduma-duma a klase ti insurance a mabalina a gatangen ket *car, health, life, property, renter's*, ken *disability*. Binulan a bayadam daytoy. "Premium" ti awag iti pagbayad mo iti binulan.
- No addaanka ti *insurance* ket nadangranga wenno naaksidente, masapul nga agipilaka tay makunkuna a *claim* sakbay nga agawatka iti bayad nga aggapu manipud yanta *insurance*.
- Masapul a husto iti pinangipilam iti *claim* mo. Mabalina a haanka makaawat iti bayad no adda nagriruam iti panangipilam iti *claim*.
- Idulinmo dagiti resibo dagiti ginatangmo wenno binayadam maipanggep kadayta nga aksidente.
- No natakawanka, ipakaammu a dagus yanta pulis.
- Mabalina laeng a pabayadan anyaman a nadadael kalpasan a nagatangmo dayta *insurance*. Mabalina mo iti maikaso no agpabayadka kadagiti anyaman a nadadael idi sakbay a magatangmo dayta *insurance*.

12. Panaginut ken dagiti Mabayaran para iti Balay

- Dagiti gagangay a mabayadan para iti balay ket para iti kuryente, danum, gas, telepono, panakaala iti basura, ken *cable/internet*. Mabalina mo met a bayadan dagitoy yanta *internet* wenno mabalina nga ikkatenda yanta accountmo yanta bangkom.
- Makainutka iti pagbayad babaen iti panangaramid kadagitoy:
 - Panangatang iti *energy-efficient* (CFLs) a bumbilya ken alikamen.
 - Patayem iti TV, silaw ken anyaman nga alikamen nga agusar iti kuryente no haanmo mausar.
 - Agusar laeng ti *air condition* no kasapulam.
 - Haanmo nga ipalubos a sumrekni apo init no nabara iti tiempo tapno haan a kasapulan iti pagpalamiis.

H. HEALTH ken MEDICAL

1. Maipanggep iti First Aid

- Tumawag iti 911 no adda datdatlag a pasamak.
- Tapno mapasardeng iti panagdara, mangala iti nadalus a lupot ket ideppel daytoy yanta dunor.
- Kasapulanna a dagus iti tulong iti tao a naltutan.
- Mabalinho a matulungan iti siyasinnuman a naltutan nga agtawen iti nasursuruk ngem maysa. Ubraen daytoy:
 - Mapankayanta likudan iti tao a naltutan. Ikabil mo iti maysa a gem-gemmo (masapul a nakinuneg dayta tanganmo yanta gem-gemmo) yanta nagbaeten iti rusok ken puseg iti biktima.
 - Iyarakupmo iti maysa nga imam ket iteng-ngelmo yantay gem-gemmo. Ital-u tal-um iti biktima inggana a maikkat iti banag a nakaigapuan iti panakaltutna.
- Para iti ad-adupay nga impormasyon para iti Cardio Pulmonary Resuscitation (CPR) ken klase para iti, awagan iti Red Cross tapno makidamag.

Red Cross – Hawaii State Chapter
Phone: (808) 734-2101

2. Ti Emergency Room (ER)

- Adda dagiti Emergency Rooms yanta ospital.
- Ammuem no innu ti ayan iti kaasitgan nga emergency room (ER) yanta pagnaedam. Agasan ti ERs iti siyasinnuman a pasyente nga agkasapulan iti dagus a pannakaagas uray awan pagbayadna wenno awanan *health insurance*.
- Kanayun a nakalukat ti Emergency Rooms.
- Nangina iti pagbayad yanta ER nangruna no awan *health insurance*. Isu ngarud nga no haanmo kasapulan iti mapan maiemergensi, awagan ti *urgent clinic* wenno kasaritam iti doktormo.
- Dagitoy dagiti sumaganad a kasasaad a masapul iti mapan agpakita yanta ER.
 - Marigatan a panaganges.
 - Maawanan puot wenno biglaan a pannakaulaw.
 - Panagbaliw iti pagkita-an.
 - Biglaan a pannakarikna iti sakit.
 - Panagsakit iti barukong.
 - Haan nga agsardeng a panagdara.

Urgent Care Center
Concentra Urgent Care
Phone: (808) 831-3000
Island Urgent Care
Phone: (808) 735-2273
Kuhio Walk-In Clinic
Phone: (808) 924-6688
Pearl City Urgent Care
Phone: (808) 456-2273
Keauhou Urgent Care
Phone: (808) 322-2544
Hawaii Pacific Health
Kaui Urgent Care
Phone: (808) 245-1532
Hilo Urgent Care
Phone: (808) 969-3051
Kauka Express Urgent Care
Phone: (808) 981-1700
Keaau Urgent Care
Phone: (808) 966-7947

3. Dagiti Urgent Care Centers

- Agasan dagiti *urgent care centers* dagiti pasyente a masapulna iti insigida a pannakaagas ngem haan unay a nakaru iti kasasaad ket haanda kasapulan iti mapan yanta ER.
- Al-alisto ken nalaklaka ti *urgent care* ngem ER.
- Kaadwananna ket haan a kankanayun a nakalukat dagiti *urgent care centers*.
- Mabalinho a maammuan no adda gurigurmo babaen iti panagusar iti *thermometer*. Kaadwananna 98.6°F/37°C iti regular a pudot iti bagi iti tao. Anyaman a nangatngatu kadayta ket makuna a gurigor. Para kadagiti nataengan, iti gurigor a 103°F/39.4°C wenno nangatngatupay ket delikado.
- Makagatang iti thermometer yanta parmasya wenno paggroserian
- No haanmo masigurado no magankangatona dayta a gurigor, awagan iti doktormo wenno pagagasan.

4. Maipanggep iti Healthcare System

- Babaen ti Affordable Care Act (“Obamacare”), masapul nga ti amin ket addaan *health insurance coverage*. Siyasinnuman nga awan *insurance* na manipud pagubraanna wenno pagbasa-an ket masapul a maaddaan. No kuwalipikado, mabalin a makaala ti *insurance* manipud iti Hawaii’s Medicaid Program – QUEST.
- Adu iti saba-sabali a mabalin nga aramiden iti *health insurance*. Adda dagitay pagubra-an a parte nalang iti bayadanda, adda met daytay isu amin a bayad iti *health insurance* ket bayadanda.
- No bukodmo a bayadan iti *health insurance* ket nangina, ngem dakkel iti maitulungna no adda mabayadan maipanggep iti panagpaagas.
- Dagitoy dagiti sumaganad a balikas a masapulmo a maawatan:
 - Premiums – tay gatad a bayadam iti binulan.
 - Deductible – tay gatad a masapulmo a bayadan sakbay nga agbayad ti *insurance* kadagiti nagastusmo.
 - Co-pay – daytay bayadam kataratu nga agpaagaska. Bayadan daytay *insurance* mo dagiti dadduma.
- Kaadduwananna a lugar ket addaan *Community Health Centers* a haan unay nangina a pagpaagasan.

Hawaii Health Connector
Phone: 1 (877) 628-5076
DHS - Med-Quest Division
Phone: (808) 587-3521

5. Maipanggep iti Dental Care

- Iti panangtaripato iti ngipen ket:
 - Panagsipilyo iti maminduwa wenno tallo a daras kada aldaw ken panagusar iti *floss*. Iti panagusar iti *floss* ket makatulong nga mangikkat kadagiti rugit iti ngipen.
 - Mapanka agpakita ken agpadalus yanta dentismo maminsan wenno maminduwa kada tawen.
 - Masapul a mamin-uppat kada tawen dagitay adda dayabetisna.

Nalaka/libre a Medical ken Dental Clinics

Aloha Medical Mission	(808) 841-4489
Lanakila Health Center	(808) 832-5731
Easy Access Project	(808) 832-5685
Kalihi Palama Health Center	(808) 848-1438
Downtown Family Center	(808) 792-5560
Kokua Kalihi Valley	(808) 791-9400
Koolauloa Comm. Health	(808) 293-9216
Hauula Comm. Health	(808) 293-9216
Queen Emma Clinics	(808) 691-4970
Queen’s Medical Center	(808) 691-8877
Tzu Chi Medical Clinic	(808) 550-8608
Waianae Coast Health Center	(808) 696-7081
Waikiki Health Center	(808) 922-4787
McCully-Moiliili Branch	(808) 922-4787
Waimanalo Health Center	(808) 259-7948
Downtown Family Center	(808) 792-5560

6. Panagsurat iti Medical Forms

- Saludsudenda dagitoy no mapanka agpadoktor ken suratam iti *medical forms*:
 - No ada alergim iti agas.
 - Maipanggep iti salun-atmo.
 - No umin-inumka ti arak ken agsigigarilyuka.
 - Maipanggep iti pakasaritaan iti salun-at iti paliyam.
 - No agdama nga agtumtumarka ti agas.
- Haan a maiwaras aniaman nga impormasyon nga itedmo kadagit doktor, nars, ken ospital.
- Agkiddaw ti mangipatarus kadakayo no haan nga makasao, makasurat, makabasa, wenno makaawat ti Ingles.

7. Pannakisarita iti doktormo

- Haanmo a kaam-amak a saludsuden ken doktormo ti aniaman a maipanggep ti salun-atmo. Dagitoy dagiti sumaganad a mabalinmo a saludsuden:
 - Kaanu-ak nga umimbag duktor?
 - Ania iti maaramidko tapno haanen a mapasamak kaniak daytoy?
 - Ania dagiti sintomasna detoy?
 - Dispensarem doktor, haanko a naawatan. Pakiuliyoman doktor.

- Agkiddaw ti mangipatarus kadakayo no haan nga makasao, makasurat, makabasa, wenno makaawat ti Ingles.

8. Maipanggep iti Panagagas

- Kaadwananna ket kasapulam iti reseta kadagiti agas. Mabalín a mabassitan iti pagbayadmo no adda health insurance a makatutop ti agas. Mabalín nga dagiti dadduma nga *insurance* ket adda naitunda a parmasya nga isu iti pangalaam ti agas.
- Haan a kasapulan iti reseta tapno makagatangka iti makunkuna nga *over-the-counter* nga agas a kas koma Tylenol ken Advil.
- Amin nga agas ket adda paraskitana a mangibaga no:
 - Kasanu iti panagtumarmo.
 - Manu iti tumarem.
 - Mamin-anuka nga agtumar iti maysa nga aldaw.
 - Magankabayagmo nga agtumarka.
- Haanmo a liplipatan a kitaen iti pinagpaso iti petsa ti agas ken haanmo a tumarenen no madin.
- Agtulnugka kadagiti bilin iti doktormo.
- Ibusem ti agasmo ngem mabalínmo nga isardeng no imbaga laketdi iti doktormo.

9. Maipanggep iti *Depression*

- Normal iti *Depression*, dagitoy iti sintumasna:
 - Sobra a pannakaliday ken pannakabannug.
 - Madi a panagpanunut ken makonkonsensia.
 - Agmamayu.
 - Agbaliw-baliw iti panagrikna.
 - Haan a pannakaturturug.
 - Mapanunut ti agpakamatay.
 - Kankanayun a panagsakit ti ulo.
- Adu a kaso iti *depression* ket kabalín a maagasan.
- No iti panagriknam ket ag-sagsagabaka iti *depression*, mapanka-agpakita yanta *health clinic* a sigud.
- No iti panagriknam ket kayatmo a dangran iti bagim, tumawag iti 911 wenno iti suicide crisis hotline.
- Itawag iti 911 no ada pamilyam wenno gayyemmu a kayatna ti agpakamatay.
- Laglagipem nga addaka ditoy baro a pagnaedam. Mabalín nga adu iti banag a haan a pamilyar kenka ket mabalín nga agbalín a dadagsenmo dagitoy. Mabalín nga isu iti makapadepress kenka.

Suicide/Crisis Hotline:
Phone: (808) 832-3100

10. Serbisyo para iti *Mental Health*

- Awan madina no mapanka-agpakita iti *counselor* wenno *therapist*. Matulunganaka dagiti *counselors* kadagiti pakakumikumam maipanggep iti pamilya, kinata-um, depsession, sakit ti ulo, ken kinaliday.
- Adu a sang-sangbay iti mariribukan no makibagayda iti baro a lugar.
- Mabalín nga ada nalaka a serbisyo para iti *mental health* aggapu kadagiti lokal a serbisyo wenno dagiti mangimatmatun iti salun-at.

Kalihi Palama Community Mental Health Center
Phone: (808) 832-5800
Mental Health America of Hawaii
Phone: (808) 521-1846
DOH Mental Health Division
Oahu: (808) 832-3100
Statewide: 1-800-753-6879
Queen's Medical Center (Out-Patient Behavior Health)
Phone: (808) 547-4401
Safe Haven (Mental Health Kokua)
Phone: (808) 524-7233
Helping Hands Hawaii (Behavioral Health Programs)
Phone: (808) 943-8777

11. HIV, AIDS ken sabalipay a Sexually Transmitted Diseases (STD)

- HIV ket maysa a klase iti virus a maka-AIDS. Mabalin a makaakar daytoy babaen iti dara, tay rumwar kadagiti mabagbagi dagiti lalaki wenno babai ken tay gatas a pagpasusu.
- Dakkel iti posibilidad a makaalaka iti kastoy a kasasaad no:
 - Haan a panagusar iti salaknib.
 - Makius-usar kadagiti dagum ken gameng nga agtuduk iti maiparit nga agas.
- Adu iti lugar a mangited iti libre a panaka-eksamen no adda HIV kenka.
- Ipakaammum iti doktormo no ada HIV kenka.
- Dagiti agas nga pangkontra iti panagsikug ket haan a makasalaknid iti panakaakar iti *sexually transmitted diseases*.
- Dakkel iti peggad a maakaranka iti *Sexually Transmitted Diseases* (STDs). Isu a nasken nga ammun iti kadmam ken agusarka iti salaknib kas *condom*.
- Kasaritam iti doktormo ken *health clinic* para ti ad-adupay nga impormasyon maipanggep iti STD ken kasanu a salaknibam iti bagim.
- Kitaen yanta lista-an dagiti libre a mangited iti panaka-eksamen ken tulong.

Para iti tulong ken panakaeksamen maipanggep iti STD, tawagan iti:

Oahu

Diamond Head Health Center

Phone: (808) 733-9281

Big Island

Waiakea Health Center

Phone: (808) 974-4247

Maui District Health Office

Phone: (808) 984-2129

Kauai District Health Office

Phone: (808) 821-2741

12. Panangliklik iti Panagiwaras iti Sakit

- Tapno maliklikan iti panakaiwaras iti sakit, kanayun a bugwam ti imam no:
 - Sakbay nga agisagana wenno mangan.
 - Kalpasan nga agusar iti kasilya.
 - Kalpasan nga agsukat iti lamping ti ubing.
 - Kalpasan nga agipangres, aguyek, wenno agbaeng.
 - Kalpasan a nagiggemka iti basura.
- Kalubam iti ngiwatmo no aguyek wenno agbaengka.
- Agyanka dita balayyo no agsakitka.

13. Dagiti Aramiden tapno Maliklikan iti Disgrasya

- Dagiti banag a mabalin nga aramiden tapno maliklikan iti disgrasya wenno sakit:
 - Haanmo nga ikabkabil dagiti gamit nga adda kuryentena a kas koma *toaster* wenno *hair dryer* yanta asideg iti lababu wenno pagdigusan.
 - Haanmo nga imicrowave iti landuk a pagyanan iti makan ken *aluminum foil*.
 - Haanmo a paglalauken dagiti kemikal a pagdalus.
 - Haanmo a paglalauken iti naluto ken haan pay naluto a makan, pagtaudan iti baktirya daytoy.
 - Haanmo a palubusan a maisagid iti haanpay naluto a karne kadagiti nalutun.
 - Sabali iti langdet nga usarem para iti karne, sabali met para iti nateng.
 - Masapul a nakaderetso iti likudmo no agbagkatka iti nadagsen..
 - Agusar iti helmet no agbisikletaka.
 - Masapul nga ammun amin a pakaammu maipanggep iti panakasalaknib yanta trabaho.
 - Haanmo a sagsagiden iti pagsaksakan no nabasa dayta imam.
 - Agusarka iti seatbeat no agmaneho wenno agluganka.
 - Haanka nga agusar iti celpon wenno dagitay gamit nga elektroniko no agmanmanehuka.
 - Mabalinka nga agsakit no manganka ti nagpaso a makan.
- No dumteng iti didigra
 - Aramiden a sigud no ibagada nga agibakwit kayo.
 - No ibagada nga agibakwit kayo:

- ❖ Denggen yanta radio wenno TV no sadinnu iti papanam ken anya ti ibaga dagiti lokal nga opisyal nga aramiden.
- ❖ Agarwat iti maitutup iti tiempo.
- ❖ Mangitugot ti alikamen.
- ❖ Agtugnog no ana ti ibaga dagiti lokal nga opisyal a pagna-an ken haan a magmana iti sabali a lugar baka delikado wenno haanen a mabalin a pagdalyasatan.

Hawaii State Civil Defense
Phone: (808) 733-4300

14. Panagwatwat

- Makatulong iti panagwatwat tapno mamentenar iti salun-at mo.
- Makatulong iti panagwatwat tapno mabassitan iti pannakariribukmo ken makaturugka a nasaya-at.
- Padasem ti agwatwat mamintallu inggana iti mamin-inem kada lawas ti uneg iti tallupulo a minuto.
- Mapan-agtaray, agbisikleta wenno sabalipay a klase iti panagwatwat dagiti tao.
- Adu a *recreation centers* ken *fitness clubs* ti adda-an libre a klase para iti panagwatwat.

15. Panagsigarilyo ken tabako

- Makaperdi iti salun-at, pakaala-an iti kanser ken sabalipay a nasakit iti panagsigarilyo ken panagtabako.
- Dadaelen iti ngipen ken pabangsitenna iti sang-awmo iti panagsigarilyo.
- Nangina a bisyo iti panagsigarilyo ken adu a tao iti haan a mangayat daytoy. Maiparit iti agsigarilyo kadagiti adu a publiko a lugar.
- No agsigarilyuka, haan nga agsigarilyo iti asideg ti tao.
- Adu iti libre a programa a makatulong tapno maikkatmo ti agsigarilyo.

Para iti tulong, tawagan iti:
1-800-QUIT-NOW.

16. Panaginom ti Arak

- Illegal ti aginum ti arak yandagiti *park*, baybay, ken dadduma pay a publiko a lugar.
- Makaperdi iti salun-atmo ken iti pannakilangenlangenmo iti tao iti panaginom ti arak.
- Mabalinpay nga agkakasuka no matiliwandaka a nakainum.
- Illegal iti addaan nakalukat nga arak yanta uneg iti luganmo.
- Ada dagitay grupo a kas Alcoholic Anonymous (AA) tapnu tulunganda dagitay naadik ti arak.
- Kasapulanna dagiti naadik ti arak iti supurta manipud kadagiti kapamilya wenno gagayyemda. Karurudda dagiti adik ti arak ngem mayatno agpatulungka nga agbalbaliw.

Alcoholics Anonymous
Phone: (808) 946-1438

I. PANAGMANEHO

1. Paglintegan para iti Panagmaneho

- Iti *County* a pagnaedam ket mangited iti kopya iti paglintegan maipanggep iti panagmaneho.
- Tiketannaka iti pulis no makitana a nagsukirka.
- Laglagipem nga ipabaro iti rehistro iti luganmo ken daytay *safety check* na.
- Haanka nga agmaneho nga awan lisensiyana.
- Haanka nga agmaneho a nakainum ti arak.
- Haanka nga agusar iti celpon wenno dagitay gamit nga elektruniko no agmanmanehuka.

2. Dagiti Maiparit a Panagparking

- Mamultaka no agparkingka kadagiti lugar a maiparit wenno haanka nga agbayad. Mabalin a manayunan iti multam no haanmo a siguden a bayadan.
- Mabalin pay nga makonpiskar iti luganmo no agparkingka kadagiti maiparit a lugar wenno sular iti sabali.

- Haanka nga agparking yandagiti *fire hydrants*, pagruwaran iti makinbalay, pagurayan iti taxi, igid iti kalsada a napinta-an iti nalabbaga wenno amarilyo wenno tay pagsardengan iti bus. Haanka nga agparking kadagitay parkingan iti *handicapped* no awan plakam a mangipalubos nga agparkingka.
- Kitaem dagitay pakdaar yanta pagparkingam tapno ammun no maipalubos met laeng ti agparking dita bayat iti kaaddam.

3. Ania ti Aramiden no Pasardengnaka iti Pulis

- No gilapannaka iti pulis:
 - Haanka nga agdanag.
 - Usarem iti signal iti luganmo ken agpaigidka a nasayaat.
 - Iddepem iti luganmo ken haanka a rumrumwar no haan nga ibaga iti pulis.
 - Iparabawmo yanta manubela ti imam ket agkalmaduka laeng. Itedmo iti lisensiyam, rehistro iti luganmo ken *insurance card* no kayat iti pulis a kitaen.
 - Sayaatem iti makisarita.

4. Maipanggep iti *Child Safety Seats*

- Iti paglintegan ditoy Hawaii ket masapul a naka-*car seat* dagiti ubbing nga agtawen uppat agpababa. Dagiti ubbing agtawen uppat inggana iti pito ket masapul a nakatugaw iti *booster seat*.
- Pasardengnaka iti pulis ket mabalinka a mamulta no adda ubing a haan naka-seat belt wenno haan a nakatugaw yanta *car seat*.

5. Panagusar iti Busina

- Haanmo unay us-usaren iti businam. Usarem laeng a pangprebentar ti aksidente ken pangalertu kadagiti agmanmaneho nga haan nga agat-atensyon.

6. Panagsardeng para ti Agdalyasat a tao

- Pabus-uyam a lumasat dagiti kumurus a tao yanta kalsada.

7. Maipanggep iti *Car Insurance*

- Ditoy Hawaii, amin a lugan ket masapul nga adda:
 - *Liability insurance* para iti panakadanger iti bagi ken pannakadadael iti sanikwa.
 - *No-fault insurance* ket tumulong a mangbayad kadagiti nausar a panagpaagas ken mangsukat kadagiti napukaw a suweldu dagiti nadangran yanta luganmo gaputa haanda nakapan nagubra.
- Tulungannaka iti *car insurance* kadagiti gastos no maaksidenteka.
- Saba-sabali iti klase ti *insurance* depende no ania iti kayatmo nga ala-en
- Pagdidiligem iti presyo. Iti bayad ti *insurance* ket depende no kasanu iti kinasayaat iti abilidadmo nga agmaneho, ti edadmo, balur iti lugan mo, ken manu iti mai-*insurance* nga agmaneho iti lugan.
- Dagiti klase ti *insurance*:
 - *Property damage* – bayadanna iti panakatarima-an iti naperdi a lugan nga kinadinnungpar mo.
 - *Bodily injury* – bayadanna iti pagpaagas dagiti nadangran yanta bangir a lugan.
 - *Uninsured motorist* – bayadanna iti pagpaagas mo no awan *insurance* daytay nakadungpar kenka.
 - *Underinsured motorist* – bayadanna iti pagpaagas mo no nakurang ti *insurance* daytay nakadungpar kenka.
 - *Collision* – bayadanna iti panakatarima-an iti lugan mo no basulmo dayta aksidente.
 - *Comprehensive* – bayadanna iti panakadadael iti lugan mo manipud iti uram, panakatakaw, ken sabalipay a pakaigappu-an a haan nga iti panakidinnungpar.
- Mabalina a sapulenda iti pakakita-an nga adda *insurance* iti lugan mo no agrehistraka.
- No naaksidenteka, isuratmo iti nagan dayta nakadinnungparmo, numero iti teleponuna, impormasyon ti *insurance* na, ken plaka iti luganna. Kitaem ti ID na.

- AAA ket gunglo a nalaka laeng iti pagmiyembro. Tulungan nakadaytoy no maperdianka yanta dalan.

8. Panagmaneho yanta akinkannawan a linya

- Agyan ti makinkannawan a linya nga agmaneho. Usarem laeng iti makinkannigid no saliwanam iti lugan a sar-sarunuem.
- Agpaigidka a naannad no adda makitam wenno mangngegmo a sirena iti lugan. Aginayad ken annadam ti agpaigid. Agsardengka inggana a makalasat iti lugan.
- Haanmo a lab-labsan ti iskul bus no makitam nga agrimat-rimat iti silawna daytoy a nalabbaga. Agsardengka inggana a haan iddepen iti drayber iti silaw.

9. Pananggatang ken Panangirehistro iti lugan

- Mabalimo iti gumatang iti nausaren a lugan manipud iti sabali wenno yanta paggatangan mismo.
- Agpakuyugka iti mekaniko nga mangkita iti nausaren a lugan sakbaymo a gatangen.
- Normal laeng a makitinnawarka ngamin ket partesna dayta.
- Sakbaymo a kasango ti aglaku, ammu-em nga umuna iti balur iti lugan a kayatmo a gatangen. Kitaen ti impormasyon yanta “Consumer Reports”.
- Ammuem dagiti saba-sabali a mabalin nga aramiden tapno mabayadam iti lugan a gatangen. Mabalimo iti umutang yanta bangko, *credit union*, wenno yanta paglakkuwan iti lugan.

10. Panagcarpool ken Panagusar iti High Occupancy Vehicle (HOV) Lanes

- Adda dagiti *highways* nga adda HOV lanes na para kadagiti lugan nga duwa wenno ad-adupay iti nakalugan. Mamultaka no may-maysaka ket agmanehuka ditoy a linya.

J. DAGITI UBUBBING

1. Panangtaripato kadagiti Annak

- Sayaatem iti makisarita kadagiti annakmo.
- Adda dagiti lugar nga adda gunglo dagiti nagannak. Mabalinka a makaala dagiti impormasyon no kasanu iti nasayaat a panangtaripato kadagiti annakmo.
- Agbalin a legal a nataenganen ti ubing no dumteng iti makai-sangapulu ket walu a panagkasangayna.

The Parent Line

Oahu: (808) 526-1222

Neighbor Islands: 1-800-816-1222

2. Panangabusado ken Tagubaya kadagiti Annak

- Maipariti mangkabil ti ubbing a kas pangdisiplina, balayman wenno yanta eskuwela.
- Masapul nga ammu no sadinu ti ayan dagiti annakmo tapno haanka a mapabasul iti panagtagubaya. Nadagsen a pagbasulan iti panangtagubaya ti annak.

Tapno ipakaammu iti nakita wenno naammuan a panang-abusado wenno panangtagubaya kadagiti ubing, tawagan iti Child welfare/Protection Services

Oahu: (808) 832-5300

Neighbor Island: 1-800-494-3991

3. Panangkita ti Salun-at dagiti Annak

- Kaadwananna, masapul a mamintallu a mangan dagiti ubbing iti maysa nga aldaw.
- Masapul nga addu iti danum nga inumenda.
- Haanmo ik-ikkan dagiti ubing ti makan wenno mainum a haan makaited iti bagimbagan iti salun-atda.
- Pakanem dagiti ubing iti nasayaat a pammigat tapno adda kireda nga agbasa.
- Siguraduem nga ammuda no kaanu iti panagsipilyuda iti ngipenda, panagbuggo iti imada, ken panagdigusda. Para iti ad-adu pay nga impormasyon, awagan iti doktormo wenno dentista.

Lanakila Early Childhood Services Program

Phone: (808) 832-5688

4. Panangkita ti Pagsayaatan dagiti Annak

- No adda ububbing yanta balaymo masapul nga:
 - Ikkam iti kalubna dagiti sak-sakan.
 - Ikkam iti gonses dagiti tawa.
 - Idulinmo dagiti sabon, agas, ken puspuro tapno haan nga ay-ayamen dagiti ubing.
 - Siguradwen a haan nga agay-ayam dagiti ubing yanta agdan.
- Dagitoy pay dagiti sumaganad a bilin para iti pagsaya-atan dagiti ubbing:
 - Haanmo nga ipalubos nga ag-maymaysa ti ubing dita uneg iti lugan.
 - Haanmo nga ibat-bati ti ubing yanta lugan no haanna a kabalanan a luktan iti lugan no pumudut yanta unegna.
 - Isurum dagiti ubbing a kitaenda ti agsumbangir iti kalsada no adda umay a lugan sakbay nga bumallasiwda. Dakamaten laeng dagiti naituding a pagkurusan. No agkuros ti ayang iti *traffic light*, urayem nga agsilaw iti berde sakbay nga agkuroska.
 - Isurum dagiti annakmo a haanda makiluglugan wenno map-mapan iti balay iti haanda am-ammu.

5. Panangtulong tapno Agballaigi dagiti Annak

- Suruam ida nga agbasa.
- Masapul nga iyaramidam ida iti surutenda nga oras a papan-pannaturog. Makatulong iti memoryada no makaturugda a nasayaat.
- No nagbasul ti anakmo, ikkam iti rumbeng a panangdisiplina. Kas pagarigan, no haan maturog isuna iti naituding nga oras, paturugem isuna iti masap-sapa. No luk-lukwen ti anakmo iti maysa a tao, ibagam ti anakmo a dumawat isuna iti pammakawan kenkuana. Dagitoy dagiti makun-kuna a “reasonable consequences.”
- Ikam ida ti ubrada iti balay. Isurum ida nga agluto.
- Dayawem ida no adda nasaya-at nga inaramidda tapno maay-aywanda.
- Maarus ti ubing yanta panagbasana no mabayag a haanmo papanen-agbasa. Ilaw-lawag mo yanta eskuwela no haan makapan-agabasa isuna.
- Isurum ida ti oras a panagaramidda iti leksiyonda nga haan nga agbuybuya iti TV. No managbuyaka iti TV, tumulad met ti anakmo.
- Iyawis mo nga agbalin a manakigayyem ti anakmo.
- Ibagam a makisarita a nasayaat ti anakmo ken haan a makikabkabil.
- Ammuem no kasanu iti kasasaad ti anak mo yanta eskuwela. Mabalin mo a kasarita dagiti mestra ti anakmo.
- No haanmo maawatan dagiti dukumento nga imbusun ti eskuwela, mabalin mo ida nga awagan tapno ilaw-lawagda kenka.
- Namnamaenda nga agpartisipar dagiti ubing yanta eskuwela.
- No adda nagbasulan ti ubing, mabalin a pagbatyenda paylaeng isuna kalpasan iti klase wenno masuspenso isuna. Kasaritam dagiti mangimat-matun ti eskuwela no ania dagiti masapul a suruten a paglintegan.

Para dagiti banag a masapul dagiti annakyo yanta eskuwela (April – August), tawagan iti:
Helping Hands Hawaii Ready to Learn Program
Phone: (808) 440-3812

6. Panangsarak ti Eskuwela Para ti Annakyo

- Karbengan ti amin nga ubbing a makabasa inggana iti 12th a grado.
- Ipakaammum kadayta eskuwela iti distrito a pagnaedanyo no haanmo kayat a dita nga agbasa ti anakmo.
- Adda dagitay lugar nga adda *charter schools* wenno alternatibu a pageskuwela-an. Maaramat daytoy dagiti ubbing

Head Start Program
Honolulu Community Action Program
Phone: (808) 847-2400
Kauai Economic Opportunity
Phone: (808) 245-4077
Maui Economic Opportunity
Phone: (808) 249-2988

a haanna kayat iti mapan-agadal iti publiko nga eskuwela.

- Iti *Head Start* ket programa a mangtulong kadagitay ubbing a napapanglaw.

7. Tukad iti Pagadalan

- Dagiti agtawen iti tallu inggana iti lima ket makunkuna a *pre-school*.
- Masapul a mapan-agkinder ti ubbing no aglima isunan sakbay iti umuna nga aldaw ti Agosto kadayta a tawen.
- Iti panag-elementarya ket inggana iti 5th wenno 6th nga grado.
- Iti panag-*middle school* wenno *junior high school* ket kaadwananna manipud 6th inggana 8th a grado.
- Iti panag-*high school* ket 9th inggana 12th a grado.
- Mabalín nga ageksamen para iti *General Education Diploma* (GED) dagitay nataengan nga awan diplumada iti sekondarya. Akseptaren iti GED a kas dipluma iti sekondarya.

8. Maipanggep iti Parent-Teacher Conferences

- Aktibo a makipartisipar iti panagadal dagiti annakmo babaen iti panagatendar iti gimong dagiti naganak ken mangisursuro, ken panakisarita dagiti maestra maipanggep iti:
 - Kasasaad iti panagbasa ti anakmo.
 - Kasanuka a makatulong.
 - Ania dagiti paglintegan maipanggep iti panagaramid iti leksiyon.
 - Ania dagiti mayat a libro a basaenda.
 - Ania pay iti mabalín a maibalakadda.
- Mabalínmo a makasarita iti maestra ti anakmo.
- Agkiddaw ti mangipatarus kadakayo no haan a makasao, makasurat, makabasa, wenno makaawat ti Ingles. Haanmo a dakdakamaten dagiti ubbing a mangipatarus kenka.

9. Aktibidades Kalpasan iti Panageskuwela

- Maawis nga agpartisipar dagiti estudyante kadagiti aktibidades kalpasan iti panageskuwela kas koma iti *athletic teams, music clubs, theater*, ken organisasyon dagiti agbasbasa.
- Babaen daytoy makaam-ammuda kadagiti gagayyem ken makasursuruda iti sabali a talento.
- Ti adda-an saba-sabali a talento ket makatulong kadagiti ubbing para iti panagaplikar iti kolehiyo.

10. Scholastic Aptitude Test (SAT), American College Testing (ACT), ken Test Of English As A Foreign Language (TOEFL)

- Iti SAT wenno ACT ket aramaten iti kolehiyo a pangabalwar ti estudyante. Kaadwananna ket masapul nga ageksamen dagiti estudyante kadagitoy tapno makapagkolehiyo isuna.
- Kaadwananna ket ageksamenda no addadan iti 11th wenno 12th a grado.
- Dagiti sang-sangbay nga estudyante ket masapul nga ageksamenda iti TOEFL tapno makapagkolehiyuda.

11. College, University ken Vocational Schools

- Ditoy Hawaii ket adda publiko nga unibersidad ken kolehiyo. Ti *University of Hawaii* ket adda-an kampus dita Manoa, West Oahu, Hilo ken Maui. Iti Hawaii Community College ket adda yanta Hilo; Iti Kapiolani Community College ket adda yanta Diamond Head nga lugar yanta Honolulu; Iti Honolulu Community College ket adda yanta Iwilei; Iti Leeward Community College ket adda yanta Waipahu; Ti Windward Community College ket adda yanta Kaneohe; Iti Maui Community College ket adda yanta Kahului; Iti Kauai Community College ket adda yanta Lihue. Dagitoy a pagadalan ket adda-an kurso iti *telecommunications, nursing, business, accounting, culinary arts*, ken naduma-dumapay. Bisitaen iti website a <https://www.hawaii.edu/campuses/>.
- Nalaklaka iti pagbayad kadagiti publiko a kolehiyo ngem kadagiti pribado.

- Dagiti *Vocational schools* ket para kadagiti nagradwar iti sekondarya a kayatna iti maadda-an bokasyunal a trabahu a kas mekaniko iti lugan, komputer ken daddumapay.

K. PANANGTARIPATO KADAGITI APONG TAYO

1. Iti Senior Helpline (768-7700) ket para iti panangikunsulta, panangala ti impormasyon, wenno panangidalan para kadagiti serbisyo nga agpa-ay kadagit lallakay/babbaket ken iti pamilyada.
2. Awagan iti telepono bilang (808) 692-7400 tapno ipakaammu no adda makitam a panang-abusaduda kadagiti lallakay/babbaket.

Aging and Disability Resource Center

Oahu: Elderly Affairs Division
Big Island: Hawaii County Office of Aging
Kauai: Agency on Elderly Affairs
Maui: Maui County Office on Aging
Adult Protective Services Hotline

Phone: (808) 768-7700
 Phone: (808) 961-8600 Hilo/323-4390 Kona
 Phone: (808) 241-4470
 Phone: (808) 270-7774/7755
 Phone: (808) 832-5115

L. KOMUNIKASYON

1. **Panangsursuro ti English**

- Pagsayaatam no makasursuruka ti English ken kabalina iti makisarita iti naad-adupay a tattao. Narigat a sursuruen ti English ken kasapulan iti naunday a tiempo a mangsursuru.
- Agatendar kadagiti klase, agensayo no adda tiempo, agbuyaka kadagit mabuya yanta TV nga English iti pagsasauda.
- Haanka a mabutbuteng ken mababa-in nga agriru. Dagiti naanus nga agsursuro ket isuda ti agballaigi.
- Kaadwananna ket adda dagitay klase para ti English yandagiti *community schools* para kadagiti nataengan.

2. **Panagibusun ken iti Post Office**

- Kaadwananna ket alisto ken mapangnamnama-an iti panakaidanun iti surat.
- Iti panagibusun ket:
 - Isurat iti pagnanaedan iti tao a pangibusunan yanta tingnga iti sobre.
 - Isuratmo iti pagnanaedam yanta akin kanigid a ngato a suli iti sobre.
 - Ikabil iti selyo yanta akin kanawan a ngato a suli iti sobre.
- Makagatangka iti selyo yanta *post office*, yanta *usps.com*, ken yandagiti sabali pay a paggatangan.
- Dagiti surat a naselyu-an nga adda-an dagsen a nababbaba ngem 12 ounce ket mabalin nga itennag kadagiti asul a kahon iti *post office*.
- Mapanyanta *post offices* tapno maammu-an dagiti naduma-duma a klase iti panagibusun.

3. **Panangtawag ti Ahensya iti Gobyerno**

- No makina iti mangsungbat, denggem a nalaing ti ibagana.
- Kasapulam iti pasensyam.

Adult Education

Oahu

McKinley Community School

Phone: (808) 594-0540

Farrington Community School

Phone: (808) 832-3595

Moanalua Community School

Phone: (808) 837-8466

Waipahu Community School

Phone: (808) 528-9577

Wahiawa Community School

Phone: (808) 305-3200

Windward Community School

Phone: (808) 254-7955

Kauai

Kauai Community School

Phone: (808) 274-3390

Maui

Maui Community School

Phone: (808) 873-3082

Hawaii (Big Island)

Hilo Community School

Phone: (808) 974-4100

Kona Community School

Phone: (808) 327-4692

- Denggem ti ibagada a numero a pindutem tapno makasaritam tay tao a kayatmo a makasarita.
- Agkiddaw ti mangipatarus kadakayo no haan nga makasao, makasurat, makabasa, wenno makaawat ti Ingles.

4. Computers ken Internet Safety

- Addu a tao ti agus-usar ti. Libre iti mangaramid ti *email account* mo yanta gmail.com, hotmail.com, wenno yahoo.com ngem kasapulam ti agbayad ti internet.
- No ited mo ti *email address* mo iti maysa a kompanya, mabalin nga iburayda daytoy nga impormasyon kadagiti sabalipay a kompanya.
- Agusar ti *antivirus software* ken *firewall* tapnu masalakniban iti panakadadael iti komputer.
- Haanmo a lukluktan dagiti ipatulud dagiti haanmo am-ammu.
- Haanmo nga i-email dagiti personal nga impormasyon mo a kas koma:
 - Numero iti Bank account mo.
 - Numero iti Social Securitim.
 - Numero iti Credit card mo.
 - Iti *Passwords* mo.
- Nagastos iti maadda-an serbisyo ti internet yanta pagnaedam. Makidamag kadagiti presyo sakbay a mangala.

5. Maipanggep ti Manglukluko a Surat ken Tawag

- Agannad no makaawat kadagiti surat wenno tawag yanta telepono a mangibaga nga adda inabakmo ngem dimumet ammu dayta. Dagiti tawag nga aggapu kadagiti tao a haanmo nga am-ammu ket mabalin a manglimlimu laeng tapno maalana dagitay personal nga impormasyon mo ket matakawna iti kuwartam.
- Dagiti regalo wenno tseke nga adda markana a “libre” ket mabalin a manglukluko laeng detoy.
- No kayatmo nga haannaka aw-awagan dagiti kompanya a kayatnaka a lakwan ti tila-adda, mabalin mo nga irehistro iti telephonum yanta National Do Not Call Registry. Bisitaen iti website a www.donotcall.gov wenno awagan iti numero bilang 1-888-382-1222.

6. Panangidulin dagiti Importante a dokumento

- Mangaramid iti kopya dagiti nasken a dokumento ket idulin dagitoy. Dagitoy ket:
 - Birth certificates.
 - Titulo iti lugan wenno balay.
 - Pasaporte.
 - US Green Card wenno Visa
 - I-94
 - Diploma wenno marka iti panagbasa.
- Masapul nga idulinmo ken urnusem dagitoy a dokumento.
 - kopya iti pagsuwelduam, dagitay kopya iti tax mo, ken dagitay napateg a dokumento maipanggep iti panagbiagmo.
 - Dagiti kontrata.
 - Rekord iti lugan, medikal, ken *insurance*.
- Kitaem dagiti sumangpet a rekord iti *credit card* mo tapno makitam no adda riruna.
- Awagam a sigud iti bangko wenno kompanya iti credit card no adda makitam a panagriruda.

7. Panangsungbat iti Telepono

- Maiparit ti agmaneho ditoy Hawaii no madamaka nga agus-usar iti cellphone. Delikado daytoy.
- Adda dagitay tao a kasurunda no agsungbatka iti cellphone mo no madama a kasar-saritam ida, madama iti panangan, wenno addaka yanta librari.

- Haanmo unay pigsaan ti aguni no adda kasarsaritam yanta cellphone no addaka yanta paggaadwan.

8. Maipanggep iti Mabayaran para iti Cellphone

- No adda cellphone mo, ammuem dagiti banag a maipanggep iti panagusar. Dakkel iti mabayaran no masubraam iti naited a minutus yanta kontratam.
- Adda dagitay kompanya iti cellphone a masapul nga adda duwa a tawen a kontratam kanyada.
- No haan mo kayat iti adda kontratana iti duwa a tawen, mabalinmo iti mangala iti binulan.

9. Panagusar iti Phone Book

- Iti makunkuna a "Yellow Pages" iti telepon book ket pakakitaam dagiti establisementa.
- Iti parte a "white section" ket ayan dagiti nagan dagiti tattao.
- Ti umuna a partena ket pakakitaan dagiti numero nga awagan no adda datdatlag a pasamak ken dagiti mapa iti lugar a pagyanan.
- Mabalin nga awagan iti numero a 411 wenno 1-800-555-1212 no kayatmo nga ammuen iti numero ken pagnaedan iti maysa a tao. Adda bayadna daytoy a serbisyo. Iti Whitepages.com ken google.com ket libre.
- Dagiti numero nga adda area code na a 800, 855, 866, 877 ken 888 ket kaadwananna a mabalin a tawagan ti anyaman a telepono.

M. KULTURA TI U.S. KEN KABABALIN ITI KOMUNIDAD

1. Daylight Saving ken Time Zones

- Iti Hawaii Standard Time (HST) ket haan nga agbalbaliw. Ngem yanta Mainland, haan a mairaman ti Arizona, amin nga Estado ket agbalbaliw ti orasda depende iti bulan iti tawen - maisapsapa iti maysa nga oras mangrugi iti bulan iti Marso ket agsubli no mangrugi iti bulan iti Nobyembre. Kaspagarigan koma yanta ili iti Los Angeles, duwa nga oras ti pangun-unnaan na iti Hawaii mangrugi iti bulan iti Nobyembre inggana iti Marso, ngem kadagiti sabali nga bulan iti tawen ket tallo nga oras.

2. Panangliklik kadagiti Madi a Kababalin

- Adda dagiti impormasyon a haan kayat dagiti dadduma a tao nga iwaragawag iti sab-sabali. Haan mo a salsaludsuden kadagiti tao a haanmo unay am-ammu dagitoy a banag:
 - Opinyunda maipanggep iti pulitika.
 - No manu iti suwelduda.
 - No ana iti kinatauda.
 - No ana iti relihiyunda wenno iti pammatida.
 - No manu iti tawenda wenno magankadagsenda.
- Haanmo nga mulmulagatan wenno itudtudo iti maysa a tao.
- Haanka nga agsasao iti dages iti sangwanan dagiti ubbing wenno kadagiti tao a haan mangayat.
- Haanmo a paglalaawan iti kinatau, kinaawan gaway wenno pammati iti maysa a tao.
- Iti pammati iti maysa a tao ket personal, haan a pagsasaritaan daytoy yandagiti publiko a pagadalan wenno yandagiti pagubra-an.

3. Panangliklik kadagiti Makapabain a Pagsasao

Haan nga agus-usar kadagiti makapabain a pagsasao wenno dagitay haan nga husto. Dagitoy dagiti sumaganad:

Mayat	Madi
African-American/Black	Negro, Colored
Gay/Homosexual	Homo
Asian	Oriental
Elderly/Senior	Old, Ancient
Physically/Mentally Challenged	Retarded

4. Haan a Panakaladaw

- Nasken a haan a maladaw kadagiti:
 - Trabahu.
 - Papan-panageskuwela.
 - Panakidinnanun kadagiti kasaritam a tao.
- Kadagiti pung-punsyon, agdaduma iti kina-importante iti haan a panakaladaw. Para kadagiti dadduma, kinabastos iti panakaladaw. Dagiti met dadduma, mayat latta uray maladawka.
- No maladawka, ipakaammum kadagiti tao a kadinnaanunmo, agpadispensar tun dumanunka.
- Ilistam ken ikalendaryum tapno malagipmo kadagiti nakitulagam.

5. “Wen” ket “Wen” ken “Haan” ket “Haan”

- No haan mo a naawatan, damagem a sigud. Nasken daytoy nangrun-runa no maipanggep iti trabahu.
- No ibagam a mapanka iti maysa a pagga-aduan, ekspektarenda a mapanka. Mayat nga ibagam a haanka makapan ken pagyamanam iti panang-imbitarda kenka. Makasurun dagiti tao no ibagam a mapanka ngem haan met.
- No idyam iti tulong iti maysa a tao, mabalin a dayta a tao ket haan nantun ibaga pay nga tulongan naka.
- Agyamanka kadagiti siyasinnuman a tumulong kenka.

6. Panakiangaw

- Iti panakiangaw ket makaited pagling-lingayan ken panakisarita.
- Iti makunkuna a *Sarcasm* ket kaadduwananna nga ibagam iti kabaliktadan iti mapaspasamak. Kas koma ibagam a napudot yanta ruwar ngem sobra met gayam iti lamiisna.
- Adda dagiti tao nga agusar iti *sarcasm* no makapungtutda, adda met dagitay tapno makilaawda.

7. Panakiarem ken Panagasawa

- Normal laeng iti lalaki ken babai nga aggayyemda uray haanda agnobyoy wenno agasawa. No kasaritanaka iti maysa a tao, haanna kayat a sawen nga kayatnaka dayta tao.
- Kaadwanna a tao a naasawaanen ket adda sing-singda yanta akin kanigid nga pagyanan iti sing-sing.

8. Maipanggep iti Gender Equality

- Agpapada iti kalintegang dagiti babbai ken lallaki.
- Adun dagiti babbai nga addaan posisyon a kas pangulo yanta gobyerno ken saba-sabali a kompanya.
- Normal laeng kadagiti lallaki nga isuda ti agluto, agdalus, agaywan kadagiti ubbing.

9. Kasano ti Agsaludsud

- No adda haanmo nga ammu, haanka a mabutbuteng nga agsaludsod. Maragsakanda a mangtulong kenka.
- Haanka mababainan no adda nangdillaw nga nagriruka. Agsaludsudka ket adalem a nalaing.

10. Krimen

- Agalistuka ngem haanka nga agbutbuteng
- Dagitoy dagiti sumaganad a pammalakad.
 - Tulbekam iti balaymo, lugan, bisikleta ken dagiti napapateg a banag.
 - Haanka nga agibatbati kadagiti nangingina a banag yanta uneg iti luganmo.
 - Haanka nga agmay-maysa a magmagna kadagiti lugar a haan a naimbag.
 - Haanka nga agitugtugot iti adu a kuwarta ken nangingina a banag.
- Kaadwanna a kaso iti panagtakaw ket mapaspasamak yandagiti *credit card* ken manglimlimu *nga email*.
- No adda makitam a mapaspasamak a krimen, umadayuka ken agtawag iti 911.

N. ITI LINTEG KEN TAKEM DAGITI PULIS

Ikkan iti linak ken talna dagiti paglintegan ken pulis iti komonidad tayo. Naiget dagiti pulis. Haanmo nga paspasuksukan. Responsibilidadmo nga awaten ken suruten dagiti paglintegan. Masapul a nadayawka a makisarita kadagiti pulis.

1. Panangtawag iti 911

- Alisto nga agresponde iti 911 kadagiti datdatlag a tawag. Awagan iti 911 no:
 - Adda uram
 - Adda mapaspasamak a krimen wenno adda napasamak
 - Adda aksidente iti lugan
 - Awagan ti ambulansiya no adda datdatlag a pasamak
- Masapul a nakasaganaka a mangited ti impormasyon maipanggep iti napasamak. Agkiddawka iti mangipatarus kenka no haanmo maawatan ti English.
- Haanmo aw-awagan iti 911 no haan nga emergensi.

2. Arak ken Maiparit nga Agas

- Maikaniwas iti paglintegan iti panaginom ti arak dagiti tao a haanpay agtawen iti duwapulo ket maysa. Kitaenda iti mangipaneknek ti tawenmo no gumatangka ti arak wenno sumrekka kadagiti paggiinuman.
- Pagbasulan iti panangigatang ti arak para kadagiti haanpay umanay iti tawenna.
- Maikaniwas iti paglintegan iti panaginum ti arak kadagiti igid iti kalsada wenno publiko a lugar.
- Mabalinka a matiliw wenno maideportar no aglaktaku wenno agus-usarka iti maiparit nga agas.
- Iti panagusar iti maiparit nga agas ti asideg dagiti ubbing ket maibilang a panang-abusado kaniada.
- No adda am-ammum nga adda problemana maipanggep iti panagusar iti maiparit nga agas wenno panaginum ti arak, awagan ti Alcoholics Anonymous (AA) ken Narcotics Anonymous (NA) tapno matulunganda dagitoy iti panakairehabda.

Alcoholics Anonymous Phone: (808) 946-1438 Narcotics Anonymous Phone: (808) 734-4357

3. Panagmaneho a Nakainom ti Arak

- Maikaniwas iti paglintegan iti panagmaneho nga nakainom ti arak.
- Matiliwka no aramidem daytoy.
- Mabalinka a maaksidente.

4. Panang-ammu iti Kalintegam

- Kalintegam iti haan a dagus a sumungbat no adda salsalud-suden iti pulis wenno kameng iti imigrasyon.
- Mabalainmo ti agkiddaw ti abugadum sakbayka a sumungbat kadagiti saludsud wenno agpirma iti dokumento.
- No haanmo a kaya iti mangbayad ti abugadum para iti kriminal a kaso, ikkannaka iti gobyerno.
- Kaadwananna, samulaeng kasapulan a pastreken yanta balaymo dagiti pulis no adda *search warrant* nga ipakitada wenno adda madama a mapaspasamak a krimen.
- Iti Hawaii Disability Rights Center (HDRC) – iti misyon iti HDRC ket salaknibanda iti paglintegan dagiti tao nga awan gawayna wenno adda discapacidad na. Daytoy ket parte iti konstitusyon ken paglintegan iti Hawaii ken Amerika.

Public Defender's Office

Honolulu

Phone: (808) 586-2200

Maui

Phone: (808) 984-5018

Big Island

Phone: (808) 974-4571(Hilo)
(808) 322-1945(Kona)

Kauai

Phone: (808) 241-7128

Contact HDRC at:

Phone: (808) 949-2922

5. Maipanggep iti *Human Trafficking*

- Iti *Human trafficking* ket makabarruwanan a klase iti panang-abusado kadagiti tattao. Kaadwananna a biktima, kangrunaan dagiti babbai ken ububbing, ket madak-dakamat kadagiti prustitusyon ken pornograpiya. Iti *Trafficking* ket mapaspasamakpay kadagiti *domestic* serbis, babassit a negosyo, ken dagiti taltalun a pagubra-an. Dagiti *Traffickers* ket usarenda dagiti taktika iti panagsuwitik, pamutbuteng, ken panangpuwersa kadagit lallaki, babbai, ken ububbing nga agubra.
- No adda ammun a biktima iti kastoy a krimen, itawag yanta pulis wenno Immigrant Resource Center. Adda tulong para kadagiti biktima.
- Maikaniwas iti paglintegan iti Hawaii iti prustitusyon.

Human Trafficking Hotline:

Phone: 1(866) 347-2423

6. Maipanggep iti *Sexual Harassment*

- Iti *Sexual harassment* ket dagiti ubraen iti maysa a tao kadagiti kadwana a haanda kayat. Dagitoy ket maulit-ulit nga aramid a haan a nasayaat ken banag a makaperdi iti rikna.
- Dagiti ehemplu dagitoy ket kas koma panagayab a panaki-date ken pisikal a panakilangen-langen: a) panang-aprus iti abaga ti maysa a tao; b) panangdillaw iti pusturana.

7. Maipanggep iti *Sexual Assault*

- Maysa a krimen iti panangpuwersa iti maysa a tao. No aramiden daytoy uray ibagana nga “haan”, daytoy iti makuna a *sexual assault*.
- Ditoy Hawaii, maikaniwas iti paglintegan iti mangaramid iti siyasinnuman nga agtawen sangapulu ket innem agpababa.

8. Maipanggep iti *Domestic Violence*

- Iti *Domestic violence* ket pang-abusado iti rikrikna-en, panagpanpanunut, ken kinaadda iti pinansyal iti maysa a tao. Aramaten daytoy iti maysa a tao tapno maaramidna iti kay-kayatna kadayti kaparehana. Dagiti ehemplu na dagitoy ket:
 - Pananginsulto wenno panagsasao iti haan nasayaat.
 - Panangiparit a kontaken iti karelasyon dagiti pamilya ken gagayemna.
 - Panangiparit nga agtrabahu iti karelasyon.
 - Haanmo a panangibingay iti kuwarta kadayti karelasyon.

Domestic Violence Resources:

Oahu

PACT-Family Peace Center

Phone: (808) 832-0855

Phone: (808) 585-7944 (Crisis Line)

Catholic Charities Hawaii

Phone: (808) 527-4471

Island of Hawaii

Child & Family Service

Phone: (808) 959-8864

Domestic Abuse Shelter

Phone: (808) 322-2799

Maui

Child & Family Service

Phone: (808) 877-6888

Lanai

Women Helping Women

Phone: (808) 579-9581

Phone: (808) 565-6700 (Crisis Line)

Kauai

YWCA-Family Violence Program

Phone: (808) 245-6362

- Panangkabil wenno panangbutbuteng a kabilen iti karelasyon.
- Panangbutbuteng nga ipadeportar iti karelasyon no agipulong.
- Iti kinabayulente ket maysa a klase iti krime, dagitoy ket:
 - *Physical assault* – panangkabil.
 - *Sexual abuse* – panangpuwersa.
 - *Stalking* – panangsurut-surut.
- No sika ket maysa a biktima, awagan iti 911. Dagiti klase iti *Domestic violence* ket:
 - Panangabusado iti nataengan ti ubing.
 - Panangabusado iti nateengan kdagiti lallakay/babbaket.
 - Panangabusado iti ubing kadayti naub-ubing ngem isuna.
 - Panangabusado iti tao kadayti karelasyunna.
- Mabalinpay nga awagan dagiti nailista yanta *Domestic Violence Resources* para iti tulong.

9. Panagtakaw ken *Trespassing*

- Haanka nga agal-ala yanta paggatangan ti anyaman a haanmo binayadan.
- Kaadwananna a paggatangan ket adda guwardia. Matiliwka no agtakawka ti anyaman.
- Matiliwkapay no takawam iti padam a tao.
- Mabalinpay a matiliwka no agtrespasingka wenno asakem ti arubayan iti makin-arubyan nga awan pammalubusda. Haanka nga basta agaal-ala iti bunga iti kayo, sabung wenno mula iti sabali.

10. Maipanggep iti *Discrimination*

- Maiparit iti mangiddaddaduma iti padam a tao gapu iti kinatauda, kinaawan kababalinda, pammatida, naggapu-anda, wenno iti tawenda.
- Tulungan naka iti Hawaii Civil Rights Commission (HCRC) no irurumennaka iti pagubraan, pakipagnaedan, publiko a pappapanan (restawran, paggatangan, ken daddumapay a negosyo) ken serbisyo iti *state* wenno *county*. Awagan iti numero bilang (808) 586-8636.

11. Panangbirok iti tulong-legal

- Kasaritam dagiti gagayyemo wenno mapankakadagiti legal centers tapno makaam-ammuka kadagitay nasayaat nga abugado. Adda dagitay lugar a nalaka wenno libre iti serbisyuda.
- Saba-sabali iti panagsingir dagiti abudago:
 - Kada oras, bayadam no manu nga oras iti panang-ubrada iti kasum.
 - Manu iti napagsaritaanyu a presyo uray manu nga oras iti panang-ubrana iti kasum.
 - Ti makun-kuna a *contingency* ket tay panangsingirna kenka no mangabak kayo iti kaso.
- Idulinmo iti numero ti abugadun inkaso laeng a bigla a kasapulam.

Legal Assistance for Civil Cases
Hawaii Disability Rights Center
 Phone: (808) 949-2922
Neighbor Island
 Phone: 1-800- 882-1057
Kokua Legal Services, Inc.
 Phone: (808) 847-3371
Volunteer Legal Services Hawaii
 Phone: (808) 528-7046
Hawaii Immigrant Justice Center
 Phone: (808) 536-8826
Legal Aid Society of Hawaii
 Phone: (808) 536-4302

12. Maipanggep iti *Language Access Services*

- Amin nga ahensya iti *federal*, *state* ken sabali pay nga ahensya nga agaw-awat iti pundo manipud iti *federal* wenno *state* ket masapul a tulunganda dagiti makasapul iti serbisyo a haan makasao, makabasa, makasurat, wenno makaawat ti English. Masapul a libre daytoy a serbisyo. Ipakaammu ti opisina iti Language Access no adda ahensya nga haan umannurut kadaytoy.

Office of Language Access
 Phone: (808) 586-8730
For Interpretation & Translation Services, Contact Bilingual Access Line
 Phone: (808)526-9724

O. PANANG-AMMU TI BENEPISYO NGA ITED ITI GOBYERNO

1. Social Security ken Medicare

- Narigat nga awaten iti paglintegan maipanggep iti Social Security. Limitadu laeng iti panangilawlawag daytoy a Libro maipanggep kadaytoy. No adda kayat a saludsuden, bisitaen iti Social Security Administration wenno agpauman yanti abugadu.
- Agbayadka iti “FICA” a tax yanta masuweldum. Ket intun agritiroka, awatemu a binulan daytoy. (No matayka sakbay a mabalinmo ti agawat, daytantu asawam iti mangawat)
- No mabaldaduka ket haanen a makaubra, uray haan a iti trabahum iti gapuna, mabalinmo iti agawat iti Social Security Disability Benefits, no laketdi adda tawen a panagubram ditoy Amerika. .
- Iti Medicare ket maysa pay a benepisyo manipud iti gobyerno a kasla Social Security – agbayadka iti Medicare tax a maibasar yanta suweldum, ket intun agritiroka, mabalinmuntu iti agaplikar iti *Medicare health insurance benefits*. (Kitaen iti “Healthcare” a parte daytoy Libro.)

2. Sabali pay a Benepisyo Aggapu iti Gobyerno

- No adda “immigrant visa” (“green card”) mo ket nagnaedkan ditoy Amerika ti unos iti lima a tawen wenno nasursurokpay, mabalinmo ti agaplikar para iti *welfare benefits* no kuwalipikadoka. Dagitoy a benepisyo ket Temporary Assistance for Needy Families (“TANF”) ken Supplemental Nutritional Assistance Program (“SNAP,” daytoy tay makunkuna a “food stamps”). Dagiti umili iti Compact of Free Association (COFA) ket addada ditoy Amerika nga awan ti “immigrant visa” isunga haanda a kuwalipikado.

P. ITI KOMONIDAD A PAGNAEDAM

1. Maipanggep iti *Public Libraries*

- Adda nagkaysa a sistema iti librari ditoy Hawaii. Mabalinmo ti agaplikar iti librari card yandagiti sadinuman a labrari. Libre iti bumulud iti libro ken CD ken adda sangkabassit a bayadna iti bumulud iti DVD. Adda 25 a sentimo a multana kada aldaw no haanmu a maipulang kadaytay naituding nga aldaw a panangipulangmo. Mabalinmo iti mapan yanta website iti State librari, <http://ipac.librarieshawaii.org/ipac20/ipac.jsp?profile=def#focus>, tapno mabirukam dagiti libro wenno banag a kayatmo a buluden ken maibagamno sadinnu a lugar iti ingka pangala-an. Bisitaen iti librari yanta ayanyo tapno makaalaka iti card ken ad-adupay nga impormasyon.
- Kaadwanna a librari ket adda komputerna a mabalinmo nga usaren a libre. Mabalinmo a kitaen no adda emailmo.

2. Recreation Centers ken Outdoor Activities

- Kaadwanna a komunidad ket adda parkena a mabalin a mapanpagliwliwaan iti pamilya.
- Dagiti pribado pagpalpaliwaan ket kaadwanna nga agpabayadda. Mabalin nga agbayadka kada mapanka wenno kada bulan wenno tawen.
- Kaadwanna a pagpalpaliwaan ket adda *gyms*, dagitay usaren a pagwatwat, ken pagdidigusan.
- Haanka nga agibelbelleng iti basura yandagiti parke.
- Adda dagitay paglintegan maipanggep iti panaganup ken panagkalap. Kontaken iti Department of Land and Natural Resources (DLNR) para ti ad-adupay nga impormasyon. Mamultaka no awan ti umiso a pammalubos a mapan aganup.

DLNR
Forest & Wildlife Division
Phone: (808) 587-0166 or 0167
Aquatic Resources Division
Phone: (808) 587-0100

3. **Dagiti *Community Resources***

- Adda dagitay oganisasyon a mangited iti tulong para iti panangsapul iti balay a pagnaedan, pangala-an iti kanen, panangtaripato dagiti ubing ken salun-at.
- Mabalnmo nga awagan iti numero a 211 tapno mabirukam dagitoy.
- Mabaln nga addu iti makasaritam nga ahensya sakbay a mabirukam iti kasapulam. Anusam ket haanka a maaw-awanan iti namnama.

4. **Dagiti *Transportation Options***

- Adda nasayaat a sistema iti bus ditoy Honolulu.
- Mabalnmo iti gumatang iti *bus pass* yandagiti groserya nga aglaku.

For Honolulu Bus Schedules and Routes, visit: www.thebus.org or call The Bus
Phone: (808) 848-5555/848-4500
The Handi-Van
Phone: (808) 456-5555

5. **Pannagna ken Panagbisikleta**

- No agbisikletaka wenno magmagna, haanmo a sigsiguradwen a makitanaka daytay agmanmaneho no lumasatka iti kalsada.
- Masapul nga adda silaw iti bisikletam no usarem iti rabii. Agbadoka iti naranyag a kulur tapno nalaka a makitadaka.
- Ti makinkanawan a linya iti usarem. Usarem laeng iti makinkannigid a linya no kayatmo a labsan iti sarsarunuem.
- Agkuroska laeng kadagiti maipalubos a lugar.

6. **Maipanggep iti *Recycling***

- Ditoy Hawaii ket agrisikelda iti bote, landuk, aluminum ken papel.
- Makidamag kadagiti karrubam wenno iti lokal a gobyerno no ania dagiti banag a mabaln a marisikel ken kasanu iti pumayan.

Q. KALINTEGAM KEN RESPONSABILIDADMO A KAS *PERMANENT RESIDENT*

1. Kas *permanent resident*, kalintegam nga:

- Agnaed ken agtrabahu a permanente ditoy Amerika.
- Agaplikar tun kuwalipikadukan nga agbalin a *U.S. citizen*.
- Agaplikar iti bisa para ti asawam kendagiti haanpay naasawa-an nga annakmo tapno makaumayda agyan ditoy Amerika.
- Agawat iti benepisyo a kas Social Security, Supplemental Security Income, ken Medicare, no kuwalipikadoka.
- Gumatang iti sanikwa kas balay wenno daga ditoy Amerika.
- Agaplikar iti lisensia nga agmaneho.
- Mapan-agbakasyon ken makapagsubli ditoy Amerika. Masapul nga haan sumuruk iti maysa a tawen iti kaawanmo ditoy Amerika.
- Agbasa kadagiti para iti publiko nga eskuwela ken kolehiyo.
- Sumrek iti puwersa militar ti Amerika.

2. Kas *permanent resident*, responsibilidadmo a:

- Agtulnog kadagiti *federal* ken *state* a paglintegan.
- Agbayad iti *federal* ken *state* a tax.
- Agrehistro iti *Selective Service* (U. S. Armed Forces), no lalakika nga agtawen 18 inggana 26.
- Haan a pukawen iti estadum a imigrante.
- Itugotmo kenka iti mangipaneknek a sika ket *permanent resident*.

R. DAGITI ARAMID A MAKAIDEPORTAR

1. Dakkel a problema no maysaka a *permanent resident* ket nagaramidka iti maikaniwas iti paglintegan wenno adda inaramidmo a krimen. Mabalinka a mapatalaw ditoy Amerika ket haanka mabalin nga agsitisen. Dagiti ehemplu iti krimen a makaapektar ti estadum a kas *permanent resident*:
 - Tay makunkuna nga “aggravated felony,” saklawenna dagitay kinabayulente a krimen nga addaan dusa a maysa a tawen a panakaikulong.
 - Panagpapatay.
 - Panakikadwa kadagitay aramid iti terrorista.
 - Panagrames.
 - Panangrames ti ubing.
 - Panakairaman iti maiparit nga agas, droga, ken *human trafficking*.
 - Dagitay krimen a makunkuna a “moral turpitude,” kas kuma panagtakaw wenno pamarpardaya iti padam a tao; panangbutbuteng wenno panangkabil iti padam a tao; panangpilit.
2. Dakkel met ti apektuna yanti estadum a kas *permanent resident* no:
 - Agsuwitikka tapno makaawatka iti benepisyo agapu iti gobyerno wenno isuwitikam iti gayyemmo.
 - Ibagam a sitisenka ti Amerika uray haan.
 - Agbuto uray haanka a sitisen.
 - No sika ket “habitual drunkard” —manginum ti arak wenno agus-usar iti maiparit nga agas.
 - No addu ti asawam.
 - No haanmo a supurtaran iti pamilyam wenno bayadan iti *child* wenno *spousal support*.
 - No kabkabilem iti pamilyam. Daytoy tay makunkuna a *domestic violence*.
 - Haan nga agipila iti *tax return* mo.
 - Inrantam a haan nagrehistro iti *Selective Service* no sika ket lalaki nga agtawen iti 18 inggana 26.
 - No tulungam iti maysa a tao nga awan kalinteganna nga umay ditoy Amerika, pamilyamman wenno uray haanka nabayadan.

S. PANANGMENTENAR ITI PERMANENT RESIDENT

1. Tapno Haan a Maawan ti Immigration Status

- Mapukawmo iti kina *permanent residents* mo no mabayag nga awanka ditoy Amerika ken haan mo a mapaneknekan a kayat mo iti agnaed ditoy. No iti karkulum ket nasuruk a makatawen a maawanka ditoy, agaplikar iti *re-entry* sakbay a tumalawka. Agaplay para iti Form I-131, *Application for a Travel Document*. Iti *re-entry* permit ket mayat inggana iti duwa a tawen ken ipakitam nga agsublika ditoy Amerika. Ipakitam iti *re-entry permit* mo tun agsublika.

2. Panagipila iti Tax Returns

- Kas *permanent resident*, masapul nga agipilaka iti *income tax returns* mo ken ipakaammum yanta Internal Revenue Service (IRS) ken *state*, *city*, wenno local a departamento iti tax no manu iti masusuweldum kada tawen. No haanka nga agipila iti *tax returns* bayat iti kaawanmo ditoy Amerika wenno ibagam a “non-immigrant” ka yanta *tax returns* mo, mabalin nga ikkaten iti gobyerno ti Amerika iti kina *permanent resident* mo.

3. Panagrehistro para iti Selective Service

- No sika ket lalaki nga agtawen iti 18 inggana 26, masapul nga agrehistruka yanta *Selective Service*. No agrehistruka, ipakaammum iti gobyerno ti Amerika a sidadaanka nga agserbi yanta puwersa militar ti Amerika. Awan *military draft* iti Amerika itan. Haan a mapilit nga agserbi yanta puwersa militar ti Amerika dagiti *permanent residents* wenno sitisen.

- Mabalinmo ti agrehistro yanta post office wenno mapanyanta internet. No kayatmo ti agrehistro yanta internet, bisitaen iti website iti Selective Service: <http://www.sss.gov>. No kayatmo iti dumamag yandagiti agubra yanta Selective Service, tawagan iti numero bilang 1-847-688-6888. Haan a libre daytoy.
- Mabirukampay dagitoy nga impormasyon yanta USCIS website: <http://www.uscis.gov>.

4. Panangited ti address yanta Department of Homeland Security (DHS)

- Ipakaammu yanta DHS kataratu nga agbaliwka iti pagnaedan. Agaplikar iti Form AR-11, *Alien's Change of Address Card*. Masapul nga ipilam daytoy sangapulo nga aldaw sakbay iti panagakarmo. Awan bayadna ti agipila kadaytoy a porma.
- Ibusun iti Form AR-11 yanta:
Department of Homeland Security
U. S. Citizenship and Immigration Services
Change of Address
P. O. Box 7134
London, KY 40742-7134
- Para ti ad-adupay nga impormasyon, tawagan ti USCIS yanta numero bilang 1-800-375-5283 wenno bisitaen iti <http://www.uscis.gov/graphics/formsfee/forms/ar-11.htm>.

T. NO SIKA KET CONDITIONAL RESIDENT

Mabalin nga addaka ditoy Amerika a kas *conditional resident* (CR). Sika ket makuna a CR no nababbaba ngem duwa a tawen pay laeng a nagasawa kayo ti asawam a sitisen ti Amerika wenno permanent resident. No adda annakyo, mabalin a CR met ti estaduda. Dagiti dadduma nga *immigrant investors* ket addaan met iti *conditional residents* nga estado.

Agpada iti kalintegan ken reponsibilidad iti CR ken *permanent resident*. Masapul nga agipila dagiti addaan *Conditional residents* nga estado iti Form I-751, *Petition to Remove the Conditions on Residence*, wenno Form I-829, *Petition by Entrepreneur to Remove Conditions*, ti unus iti duwa a tawen a naikkanda iti estado a *conditional permanent resident status*. Kaadwanna ket daytoy nga aldaw ket isu iti panagpaso iti Permanent Resident Card mo. Masapul nga agipilaka kadagitoy a purma 90 nga aldaw sakbay a dumteng iti panagduwa a tawen iti estadum a *conditional resident status*. Mabalin a mapukawmo iti kina-imigrantern no haan mo aramiden daytoy.

1. Panagpila ti Form I-751 para ti Asawam

- No sika ket addaan estado a kas CR ken naasawaan kan, sika ken ti asawam ket masapul nga agipila iti Form I-751 tapnu maunas iti kastoy a kasasaad yanta estadum a kas *permanent resident*.
- No dadduma, haanmo a kasapulan a kadwam ti asawam no agipilaka iti Form I-751. No haanka nga siaasawan ti asawam wenno inabusadu naka ti asawam, mabalin a siksika laeng ti agipila iti Form I-751. No siksika laeng ti agipila, aniaman a kanitu ket mabalin mo ti agipila iti Form I-751. Agpatulongka kadagiti kuwalipikado a makaammu iti maipanggep ti imigrasyon.

U. PANAGBIRUK ITI LEGAL ASSISTANCE

No kasapulam iti tulong maipanggep ti imigrasyon, makiuman kadagiti lisensiadu nga abugado. No haanmo a kabalinan ti agbayad ti abugadu, adda dagitay nalaka wenno libre a pagpatulungan.

1. Iti Mapagtalkan nga Organisasyon

- Dagitoy nga organisasyon ket bigbigen iti Board of Immigration Appeals (BIA). Tapnu mabigbig daytoy nga organisasyon masapul nga adda naan-anay nga ammuna maipanggep ti imigrasyon ken nalaka iti pagpabayadda. Para iti lista-an dagiti organisasyon a bigbigen iti BIA, bisitaen iti *website* a: http://www.justice.gov/eoir/ra/raroster_orgs_reps_state_city.htm.

2. Iti Mapagtalkan a Mangidalan kenka

- Dagitoy a tao ket kunektadu kadagiti organisasyon a bigbigen iti BIA. Dagitoy a mangidalan kenka ket masapul a nalaka iti pagpabayadda. Para iti lista-an dagiti mapagtalkan a mangidalan kenka, bisitaen iti *website* a: http://www.justice.gov/eoir/ra/raroster_orgs_reps_state_city.htm.

3. Iti Kuwalipikado a Mangidalan kenka

- Libre iti serbisyo dagitoy a tao. Masapul nga ammu dagiti mangidalan kenka dagiti paglintegan maipanggep iti imigrasyon ken iti panakikurte. Ti ehemplu na dagitoy kuwalipikado a mangidalan kenka ket dagitay agbasbasa iti kinaabugadu, nakaradwar, tattao (kabagyan, karubam, kasimbaanam, katrabahuwam, wenno gayemmo) a nadalus iti panagpus-pusoda.

4. Dagiti Libre a *Legal Service Providers*

- Bisitaen iti Hawaii Immigrant Justice Center (HIJC) yanta Legal Aid Society of Hawaii:
P. O. Box 3950
Honolulu, Hawaii 96812
Phone: (808) 536-8826 Fax: (808) 537-4644
- HIJC ket haanna nga idalan dagiti nakakulong nga imigrante.

5. Pro Bono a Program

- Mapan ti opisina iti lokal nga USCIS para iti lista-an dagiti *pro bono* (libre) nga organisasyon.

6. Agannad kadagiti Manglimlimu nga *Immigration Consultant!*

- Kaadwananna nga agub-ubra yandagiti imigrasyon ket kuwalipikado ken napudno. Ngem, adda dagitay sumaganad a manggundaway kadagiti imigrante.
- Ammuem ken agsaludsudka nga umuna sakbay a mangalaka iti sebisyo wenno agbayadka tapno mapilim iti husto a serbisyo. Salakniban iti bagim kadagiti manglimlimu ken mananggundaway.
- Dagitoy dagiti sumaganad a banag a lagipem:
 - Manglukluko dagiti mangibagbaga nga adda ispesyal a koneksionda yanta USCIS. Agsaludsudka ken ammuem dagiti mangibagbaga nga adda ispesyal a koneksiunda yanta USCIS. Haanmo a patpatyen dagiti mangibagbaga nga adda kabalinanda a mangpaalistu iti proseso. Uray mangabugaduka, haan a mabalbaliwan iti kasasaad mo no talaga nga haanka a kuwalipikado nga umawat iti benepisyo.
 - Dagiti dadduma a pagpaumanan, *travel agencies*, *real estate offices*, ken tattao a makunkuna a “notaries public” ket kabalinanda iti mangubra kadagiti banag a maipanggep ti imigrasyon. Siguraduem a saludsuden iti kuwalipikasiunda ken no bigbigen met laeng iti BIA isuda. Adda dagitay dadduma a mangibagbaga a kuwalipikaduda uray haan met. Mabaln nga agriru dagitoy ket dakkal iti maitedna a problema.
 - Masapul nga adda kuntrata no agusarka iti serbisyo dagiti pagpaumanan iti maipanggep ti imigrasyon wenno abugadu. Masapul nga nakasurat ti English wenno iti lengguwahem iti kuntrata. Masapul a lalaunen iti kuntra dagiti serbisyo nga ipaayna kenka ken no manu iti bayadna. Damagem no adda makaam-ammu kadayta a tao sakbay a pirma-am iti kuntrata. No awan kayam nga agbayad ti abugadu, adda nalaka wenno libre yanta Hawaii Immigrant Justice Center yanta Legal Aid Society of Hawaii.

- Ipa-money order wenno tsekem kanayun iti pagbayadmo ken dumawatka iti resibo. Siguradwem nga idulinmo dagiti orihinal a dokumento.
 - Haanmo a pirpirma-an no blangko iti purma wenno aplikasyon. Masapul a siguradwem a maawatam dagiti pirpirma-am.
 - Haanmo a bayadan dagiti purma ti Immigration (USCIS); libre a maala dagitoy yanta lokal nga opisina ti USCIS office, 500 Ala Moana Boulevard, Suite 2-400, Honolulu, Hawaii, wenno mapan yanta online <http://www.uscis.gov/forms>. USAREN LAENG ITI <http://www.uscis.gov/> - Kitaem iti .gov. HAANMO NGA USAREN ITI <http://www.uscis.com/>.
- Agpatulungka no adda nangluku kenka a pagpaumanan maipanggep ti imigrasyon. Awagan ti *state* wenno lokal a *district attorney*, departamento iti *consumer affairs*, wenno lokal a departamento iti pulis.

USCIS – Honolulu, Hawaii
Phone: (808) 375-5283

V. PANAGBALIN NGA AMERICAN SITISEN

1. Ti “naturalization” ket isu iti proseso iti panagbalin a sitisen ti Amerika. Mabalinmun ti agaplay no sika ket:
 - Nagnaed ditoy Amerika a kas *permanent resident* uray laeng unos iti lima a tawen (tallu a tawen no sika ket nakaasawa ti Amerikan sitisen).
 - Masapul a nagnaedka ditoy Amerika uray tallupulo a bulan kadayta lima a tawen a kina *permanent resident* mo (wenno sangapulu ket walo a bulan kadayta tallu a tawen no sika ket nakaasawa ti Amerikan sitisen).
 - Masapul nga addaka nga agnanaed ditoy Amerika, tallu a bulan sakbay iti panagaplikarmo.
 - Masapul nga agtulnogka kadagiti nadumaduma a paglintegan no:
 - No sika, nagannak kenka, asawam wenno anakmo ket maysa a nagserserbi iti puwersa militar ti Amerika.
 - No sika ket *U. S. national*.
 - No nakaalaka iti *permanent residence* manipud iti 1986 amnesty law.
 - No sika ket *refugee* wenno *asylee*.
 - No ti asawam ket sitisen ti Amerika ket kaadwananna nga agub-ubra isuna iti ballasiw taaw.
 - No sika ket napukawmo iti kinasitisen mo ditoy Amerika gappu iti dati a paglintegan a mangibaga a mapukawmo iti kinasitisenmo no agasawaka iti haan a sitisen.
 - No sika ket agub-ubra kadagiti kompanya wenno *nonprofit organizations*.
2. Dagiti kasapulan para iti *naturalization* ket:
 - Nagnaed a kas *permanent resident* ditoy Amerika iti unos iti manu a tawen (kantinuwar a panagnaed).
 - Kinaadda ditoy Amerika ti unos iti naituding a tiempo (kinaadda ditoy)
 - Panagnaed yanta distritum wenno estado ti unos iti naituding a tiempo (Panawen a panagyan yanta distritum wenno estado).
 - Kinamanagtulnog ken kinasayaat (Nasayaat a kinatao)
 - Ammun ti English ken impormasyon maipanggep iti pakasarita-an ti Amerika ken iti gobyernona (*English* ken *Civics*).
 - Maawatam ken tungpalem dagiti prinsipiyo nga ibagbaga iti Konstitusyon ti Amerika. (Panangakseptar iti Konstitusyon).
 - Para iti tulong, tawagan iti kaasitgan nga Immigrant Resource Center, kitaem yanta umuna a panid daytoy libro para ti impormasyon.

Para iti Forms **M-476** - A Guide to Naturalization, **M-480** - Naturalization Eligibility Worksheet, and **N-400** - Application, tawagan ti USCIS Forms Line:
Phone: 1-800-870-3676 or
<http://www.uscis.gov>

APPENDIX

CIVICS QUESTIONS FOR THE NATURALIZATION TEST

The 100 civics (history and government) questions and answers for the naturalization test are listed below. The civics test is an oral test and the U. S. Citizenship and Immigration Services (USCIS) Officer will ask the applicant up to 10 of the 100 civics questions. An applicant must answer 6 out of 10 questions correctly to pass the civics portion of the Naturalization Test.

On the Naturalization Test, some answers may change because of elections or appointments. The USCIS Officer will not accept an incorrect answer.

Although USCIS is aware that there may be additional correct answers to the 100 civics questions, applicants are encouraged to respond to the civics questions using the answers provided.

If you are 65 years old or older and have been a legal permanent resident of the United States for 20 or more years, you may study just the questions that have been marked with an asterisk.

AMERICAN GOVERNMENT

1. Principles of American Democracy

- What is the supreme law of the land? The Constitution.
- What does the constitution do? Sets up the government, defines the government.
- The idea of self-government is in the first three words of the Constitution. What are these words? We the People.
- What is an amendment? A change (to the Constitution), an addition (to the Constitution).
- What do we call the first ten amendments to the Constitution? The Bill of Rights.
- What is one right or freedom from the First Amendment?
- How many amendments does the Constitution have? Announced our independence (from Great Britain), declared our independence (from Great Britain), and said that the United States is free (from Great Britain).
- What are two rights in the Declaration of Independence? Life, liberty, and pursuit of happiness.
- What is freedom of religion? You can practice any religion, or not practice a religion.
- What is the economic system in the United States?* Economy, and market economy.
- What is the “rule of law”? Everyone must follow the law, leaders must obey the law, Government must obey the law, and no one is above the law.

2. System of Government

- Name one branch or part of the government.* Congress, legislative, President, executive, the courts, and judicial.
- What stops one branch of government from becoming too powerful? Checks and balances, separation of powers.
- Who is in charge of the executive branch? The President.
- Who makes federal laws? Congress, Senate and House (of Representatives), and (U. S. or national) legislature.
- What are the two parts of the U. S. Congress?* The Senate and House (of Representatives).
- How many U. S. Senators are there? One hundred (100).
- We elect a U. S. Senator for how many years? Six (6).

- Who is one of your state's U. S. Senators now?* Answers will vary.
- The House of Representatives has how many voting members? Four hundred thirty-five (435).
- We elect a U. S. Representative for how many years? Two (2).
- Name your U. S. Representative. Answers will vary.
- Who does a U. S. Senator represent? All people of the state.
- Why do some states have more Representatives than other states? (Because of) the state's population, (because) they have more people, and (because) some states have more people.
- We elect a President for how many years? Four (4).
- In what month do we vote for President?* November.
- What is the name of the President of the United States now?* Barack Obama or Obama.
- What is the name of the Vice President of the United States now? Joseph R. Biden, Jr., Joe Biden, or Biden.
- If the President can no longer serve, who becomes President? The Vice President.
- If both the President and the Vice President can no longer serve, who becomes President? The Speaker of the House.
- Who is the Commander in Chief of the military? The President.
- Who signs bills to become laws? The President.
- Who vetoes bills? The President.
- What does the President's Cabinet do? Advices the President.
- What are two Cabinet-level positions? Secretary of Agriculture, Secretary of Commerce, Secretary of Defense, Secretary of Education, Secretary of Energy, Secretary of Health and Human Services, Secretary of Homeland Security, Secretary of Housing and Urban Development, Secretary of the Interior, Secretary of Labor, Secretary of State, Secretary of Transportation, Secretary of Treasury, Secretary of Veterans Affairs, Attorney General, and Vice President.
- What does the judicial branch do? Reviews laws, explain laws, resolves disputes (disagreements), decides if a law goes against the constitution.
- What is the highest court in the United States? The Supreme Court.
- How many justices are on the Supreme Court? Nine (9).
- Who is the Chief Justice of the United States now? John Roberts (John G. Roberts, Jr.)
- Under our Constitution, some powers belong to the federal government. What is one power of the Federal Government? To print money, to declare war, to create an army, and to make treaties.
- Under our Constitution, some powers belong to the states. What is one power of the states? Provide schooling and education, provide protection (police), provide safety (fire departments), give a driver's license, and approve zoning and land use.
- Who is the Governor of your state now? Answers will vary.
- What is the capital of your state?* Answers will vary.
- What are the two major political parties in the United States? Democratic and Republican.
- What is the political party of the President now? Democratic (Party).
- What is the name of the Speaker of the House of Representatives now? John Boehner.

3. Rights and Responsibilities

- There are four amendments to the Constitution about who can vote. Describe one of them. Citizens eighteen (18) and older (can vote), you don't have to pay (a poll tax) to vote, any citizen can vote (women and men can vote). A male citizen of any race (can vote).
- What is one responsibility that is only for United States citizens?* Serve on a jury and vote in a federal election.
- Name one right only for United States citizens. Vote in a federal election and run for federal office.
- What are two rights of everyone living in the United States? Freedom of expression, freedom of speech, freedom of assembly, freedom of petition the government, freedom of worship and the right to bear arms.

- What do we show loyalty to when we say the Pledge of Allegiance? The United States and the flag.
- What is one promise you make when you become a United States citizen? Give up loyalty to other countries, defend the Constitution and laws of the United States, obey the laws of the United States, serve in the U. S. military (if needed), serve (do important work for) the nation (if needed), and be loyal to the United States.
- How old do citizens have to be to vote for President?* Eighteen (18) and older.
- What are two ways that Americans can participate in their democracy? Vote, join a political party, help with a campaign, join a civic group, join a community group, give an elected official your opinion on an issue, call Senators and Representatives, publicly support or oppose an issue or policy, run for office, and write to a newspaper.
- What is the last day you can send in federal income tax forms?* April 15.
- When must all men register for the Selection Service? At age Eighteen (18), and between eighteen (18) and twenty-six (26).

AMERICAN HISTORY

1. Colonial Period and Independence

- What is one reason colonists came to America? Freedom, political liberty, religious freedom, economic opportunity, practice their religion, and escape persecution.
- Who lived in America before the Europeans arrived? American Indians and Native Americans.
- What group of people was taken to America and sold as slaves? Africans and people from Africa.
- Why did the colonists fight the British? Because of high taxes (taxation without representation), because the British army stayed in their houses (boarding, quartering), and because they didn't have self-government.
- Who wrote the Declaration of Independence? (Thomas) Jefferson.
- When was the Declaration of Independence adopted? July 4, 1776.
- There were 13 original states. Name three. New Hampshire, Massachusetts, Rhode Island, Connecticut, New York, New Jersey, Pennsylvania, Delaware, Maryland, Virginia, North Carolina, South Carolina, and Georgia.
- What happened at the Constitutional Convention? The Constitution was written, and the Founding Fathers wrote the Constitution.
- When was the Constitution written? 1787.
- The Federalist Papers supported the passage of the U. S. Constitution. Name one of the writers. (James) Madison, (Alexander) Hamilton, (John) Jay, and Publius.
- What is one thing Benjamin Franklin is famous for? U. S. diplomat, oldest member of the Constitutional Convention, first Postmaster General of the United States, writer of "Poor Richard's Almanac", started the first free libraries.
- Who is the "Father of Our Country"? (George) Washington.
- Who was the first President?* (George) Washington.

2. 1800s

- What territory did the United States buy from France in 1803? The Louisiana Territory and Louisiana.
- Name one war fought by the United States in the 1800s. War of 1812, Mexican-American War, Civil War, and Spanish-American War.
- Name the U. S. war between the North and the South. The Civil War and the War Between the States.
- Name one problem that led to the Civil War. Slavery, economic reasons, and states' rights.
- What was one important thing that Abraham Lincoln did?* Freed the slaves (Emancipation Proclamation), saved (or preserved) the Union, and led the United States during the Civil War.

- What did the Emancipation Proclamation do? Freed the slaves, freed slaves in the Confederacy, freed slaves in the Confederate states, and freed slaves in most Southern states.
- What did Susan B. Anthony do? Fought for women's rights, and fought for civil rights.

3. Recent American History and Other Important Historical Information

- Name one war fought by the United States in the 1900s.* World War I, World War II, Korean War, Vietnam War, and (Persian) Gulf War.
- Who was President during World War I? (Woodrow) Wilson
- Who was President during the Great Depression and World War II? (Franklin) Roosevelt.
- Who did the United States fight in World War II? Japan, Germany, and Italy.
- Before he was President, Eisenhower was a general. What war was he in? World War II.
- During the Cold War, what was the main concern of the United States? Communism.
- What movement tried to end racial discrimination? Civil rights (movement).
- What did Martin Luther King, Jr. do?* Fought for civil rights, and worked for equality for all Americans.
- What major event happened on September 11, 2001, in the United States? Terrorists attacked the United States.
- Name one American Indian tribe in the United States. [U.S.CIS Officers will be supplied with a list of federally recognized American Indian tribes.] Cherokee, Navajo, Sioux, Choctaw, Pueblo, Apache, Iroquois, Creek, Blackfeet, Seminole, Cheyenne, Arawak, Shawnee, Mohegan, Chippewa, Huron, Oneida, Lakota, Crow, Teton, Hopi, and Inuit.

INTEGRATED CIVICS

1. Geography

- Name one of the two longest rivers in the United States. Missouri (River), Mississippi (River).
- What ocean is on the West Coast of the United States? Pacific (Ocean).
- What ocean is on the East Coast of the United States? Atlantic (Ocean).
- Name one U. S. territory. Puerto Rico, U. S. Virgin Islands, American Samoa, Northern Mariana Islands, and Guam.
- Name one state that borders Canada. Maine, New Hampshire, Minnesota, North Dakota, Montana, Idaho, Washington, Alaska, Vermont, New York, Pennsylvania, Ohio, and Michigan.
- Name one state that borders Mexico. California, Arizona, New Mexico, and Texas.
- What is the capital of the United States?* Washington, D. C.
- Where is the Statue of Liberty?* New York (Harbor), Liberty Island, [also acceptable are New Jersey, near New York City, and on the Hudson (River).]

2. Symbols

- Why does the flag have 13 stripes? Because there were 13 original colonies; because the stripes represent the original colonies.
- Why does the flag have 50 stars?* Because there is one star for each state; because each star represents a state; because there are 50 states.
- What is the name of the national anthem? The Star-Spangled Banner.

3. Holidays

- When do we celebrate Independence Day?* July 4.
- Name two national U. S. holidays. New Year's Day, Martin Luther King, Jr. Day, Presidents' Day, Memorial Day, Independence Day, Labor Day, Columbus Day, Veterans Day, Thanksgiving, and Christmas.

ACKNOWLEDGMENT

Lee Shainis
Resources to Unite Communities
Executive Director, Intercambio Uniting Communities
Author, The Immigrant Guide: What Immigrant Needs to Know
4735 Walnut St Suite B Boulder, CO 80301
Telephone #: (303) 996-0275x4
www.unitingresources.org

Hawaii Handbook for Immigrants Review Committee

Alan Burdick, Office of Community Services
Denise Pierson, Office of Community Services
Jovanie de la Cruz, Office of Community Services
Lola Salimova, Office of Community Services
Serafin "Jun" Colmenares, Office of Language Access
Haaheo Mansfield, Parents And Children Together
Dominic Inocelda, Susannah Wesley Community Center
Melba Bantay, Catholic Charities
Christina Simmons, Parents And Children Together
Patricia McManaman, Department of Human Services
William Hoshijo, Hawaii Civil Rights Commission

Office of Community Services Administrative Staff
Chana Khuy
Zenaida Muyot

Cover Design
Jaime C. Sison

